

פק"ן). הם נמנעו מלהכתיר ועד זה בתואר 'ממשלה זמנית', כדי שלא לעורר, בטרם זמן, את זעמן של בריטניה וארצות-הברית, בנוח בריחם המערביות. אלה ראו בממשלה הפולנית הגולה בלונדון את הנציג הלגיטימי של העם הפולני, המיועד לדעתו לקבל לידיו את השלטון בפולין המשוחררת. מעצמות המערב מצדן עשו כמיטב יכולתן למען פשרה בין הסובייטים ועושי זברם הפולנים 'הלובלינאים' מצד אחד לבין הפולנים 'הלונדונים' מצד שני.

במגשר הראשון לעם הפולני שפרסם הפק"ן, ב-22 ביולי 1944 בלובלין, שבו הודיע על עצם הקמתו ועל מצעו המדיני, נכללה גם פסקה שהוקדשה ליהודים, הו לשונה: 'ליהודים, אשר הושמזו באכזריות על-ידי הכובש, נבטיח את שיקומם ושוויון מלא על-פי החוק ובפועל'. אף כי ברבות הימים נתבזז התקוות שיהודים תלו בכונה טובה זו, נראה, כי בשעה שפורסמו הדברים, הם נאמרו בכנות. בפק"ן, שמנה 15 חברים, נכללו עם הקמתו שני יהודים: ד"ר בולסלב דרובבר וד"ר אמיל זמרשטיין. הראשון היה יהודי מתובלל לגמרי, איש הסיעה השמאלית בפפ"ם (המפלגה הסוציאליסטית הפולנית) לשעבר, שהזדהה כפולני חסר דת. זמרשטיין, לעומתו, היה מנהיגם של ציוני מורח גליציה, ציר לשעבר במשך 19 שנה בסיים הפולני והיושב-ראש האחרון של הסיעה היהודית במיים. כחודשיים לאחר הקמתו של פק"ן צודף אליו יהודי שלישי - הילארי מינץ - קומוניסט פעיל, מתובלל ומתוכנן לעניינים יהודיים.

במקביל לתפקידו כפק"ן שימש זמרשטיין כשני תפקידים בכירים בחימום היהודי. האחד, כיושב-ראש 'הוועד המארגן היהודי' ליד 'איגוד הפטריוטים הפולני' (Związek Patriotów Polskich, להלן: זפ"פ), ארגונם של פליטי פולין בכרית-המעצות, לאחר שמוסקווה ניתקה את קשריה עם הממשלה הפולנית הגולה. מקום מושבו של ועד זה היה במוסקווה, עד שהתחלל - יחד עם התחללוח הוסי' - באוגוסט 1946, עם סיומו של השלב העיקרי ברפטיאציה של פליטי פולין לארצם. תפקידו היהודי השני של זמרשטיין היה יושב-ראש 'הוועד המרכזי של יהודי פולין' (Centralny Komitet Żydów Polskich - CKZP, להלן: ומ"פ), שהוקם בלובלין, בנובמבר 1944, ועבר לוודשה עם שחרורה, בינואר 1945. הוא היה המנהיג כעל היקרה הדכה ביותר בקרב הפליטים היהודים מפולין בכרית-המעצות, ולמרות ששרד בתמים, היה חולה ורצוף גופנית ונפשית גם יחד. שמו עורר כבוד ואהדה גם בקרב יהודי ארץ-ישראל, ארצות-הברית והתפוצה המערבית כולה. על כן היה זה חשוב בעיני המושכים בחוטים במוסקווה, בלובלין ובוורשה כאותם הימים, ששמו ישמש כשלט עיקרי לשארית הפלטה היהודית-פולנית בתקופת המעבר, שבה נזקקה פולין הפרטיבוסיטי לכל קורטוב של אהדה מדינית במערב ולעזרה חומרית אפקטיבית, לצורכי שיקומה הכלכלי.

מינץ לאחד שנודע במערב על שחרורו של אזור לובלין והקמת פק"ן, פנה פאול

תורתו של ארגון הג'וינט לשיקומה של שארית הפלטה בפולין, 1944-1949

יוסף ליטבק

פרק 1: הכנות והפרעות לחידוש הפעילות בפולין

תולדות הסיוע של הג'וינט ליהדות פולין ראשיתו בשנות מלחמת העולם הראשונה, עוד לפני תקומתה המחודשת של פולין במדינה עצמאית. הג'וינט המשיך לתמוך ביהדות פולין, ככל שנתאפשר הזכר, גם בשנות מלחמת העולם השנייה. הוא תמך ביהודים הכלואים בגטאות ובמחנות-הריכוז בארץ הכבושה בידי הנאצים ובמאות אלפי הפליטים שנמלטו מפולין, רובם לברית-המעצות ומיעוטם לארצות אחרות. לאחר חיסול הגטאות הוסיף הג'וינט לעשות למען הצלתם ואחזקתם של יהודים שהסתתרו בצד הארץ, כאשר האמצעים הכספיים לכך הוזרמו בניגודו הסעד של הממשלה הפולנית הגולה בלונדון. במקביל פיתח מפעל רב-ממדים של משלוח תבילות מוות, כגדים, נעלים, תרופות ומצרכים חיוניים אחרים לפליטים בכרית-המעצות. משהחל תהליך שחרורה של פולין, במחצית השנייה של 1944, חש הג'וינט להגיש אח עזרתו לניצולים המעטים ששרדו בשטחים המשוחררים, ולא לפי ניצולים נוספים, שהחלו לרום לשטחים אלה מברית-המעצות וממחנות-הריכוז לשעבר בגרמניה ובאוסטריה.

בשילש האחרון של יולי 1944 שוחררה מן הכיבוש הנאצי טריטוריה פולנית המשתרעת בין הנהר כוג במזרח לבין הנהר ויסלה במערב, שטח של כ-73,000 קמ"ר עם אוכלוסייה של כ-5 מיליון תושבים. בלובלין - העיר הראשית בשטח המשוחרר - הקימו הסובייטים מעין תחליף לממשלה זמנית, גוף שנקרא 'הוועד הפולני לשחרור לאומי' (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, להלן:

ברוואלד - יושבראש הנהלת ה'גוינט' - אל אנדריי גרומיקו, אשר שימש או כשגריר ברית המועצות ברושנינגטון, וביקש להיפגש עמו, כדי לברר את האפשרות יות להגשת סיוע דחוף ליהודים הניצולים בשטחים המשוחררים של פולין. הנהלת ה'גוינט' קיוותה כי תודרשה לשגר שליח אל פולין המשוחררת, אשר יוכל לעמוד מקורב על צרכיה של שארית הפליטה, על הסיוע הנדרש לשיקומה ועל התנאים והזדקים להגשתו. מיידת האוטונומיה של הפק"ץ הייתה עדיין מעורית וסמלית פורמלית בעיקרה. השליטים בפועל היו הסובייטים, ומתן האפשרות לגורם מערבי כלשהו להגיש סיוע לתושבי השטחים המשוחררים היה עדיין כסמכותם הבלעדית. בשאלת שיגור שליח לסריתוריה הנתונה לשלטון סובייטי היה עד אז ל'גוינט' ניסיון בלתי-מעודד, אם לנקוט לשון המעטה. ה'גוינט' לא הורשה להגיש סיוע לפליטים היהודיים מפולין באזורים שנכבשו על-ידי הסובייטים בשנים 1939-1940: אוקראינה וביילורוסיה המערביות, הארצות הבלטיות, בסרביה ובקובינה הצפון-מזרחיות. השלטונות הרישו לשגר תבילות סיוע - מזון, תרופות ובגדים - לפליטים יהודיים רק לאחר התקפת היטלר על ברית המועצות. הסובייטים הסכימו בלב ולב לצורה זו של סיוע, בלחץ הרעב הכבד והמצוקה הקשה ששררו אז בארצם, ולאחר שנכשלו מאמציהם לשכנע את ה'גוינט' לשגר סיוע על בסיס לא-סקטורלי, באמצעות הצלב האדום שלהם. עם זאת חזו לחלוטין את בקשות ה'גוינט' לאפשר שיגור שליח משלו לברית המועצות. משלוח תבילות-הסיוע התכבצ ממחסני ה'גוינט' ומשרדו בטהרן, לפי כתובות אינדוידואליות של פליטים שהגיעו לידי ה'גוינט' בדרכים עקיפות ומקוריות.

במחצית השנייה של 1944, כאשר החל שחרורה של אדמת פולין, עלתה על הפרק בעיית הסיוע לניצולים היהודים המצעים, ששרדו בארץ שהייתה כבושה על-ידי הנאצים ולא לה שהחלו להגיע מפנים ברית המועצות. בתקופה זו היה מפעל החברי לוח האינדוידואליות ליהודים הפולנים בברית המועצות כשיא תנופתו והקיפו - כ-100,000 תבילות בחדש וכ-40,000 משפחות פליטים בכרטסת מקבלי התבילות.³ ברם, באותו זמן נקלע ה'גוינט' לסיכור בשל הקונסליציה המדינית החדשה שנוצרה בעקבות ההתפתחויות הצבאיות בחזיתות המלחמה. בסוף יולי 1944 הגיע הצבא הסובייטי למבואות ורשה ושחרר כחמישית משטחה של פולין. שטחה של ברית המועצות עצמה שוחרר כמעט כולו, ובהמשך האופטיקה שלהם חדרו הסובייטים באוגוסט לרומניה ובספטמבר לבלגיה וליוגוסלביה.

בריטניה וארצות הברית סירבו להכיר בפק"ץ וב'ופ"פ' ולסייע להם בצורה כלשהי, אף כי חחרו להשגת פשרה בין הסובייטים וממשלת פולין הגולה. כל עוד לא הושגה הפשרה הוסיפו לתמוך בממשלה זו. עמדתן של ממשלות המערב חייבה גם את הארגונים היהודיים בארצות-הברית. הסובייטים, אף כי החזיקו בעמדת כוח ולא גילו כל נטייה לוותר על מימוש תכניותיהם המדיניות-אסטרטגיות לטווח ארוך,

נקטו עדיין בשלב שהוא סקטיקה של החזרה להשגת מטרותיהם בהדרגה, תוך הערמה על בעלות בריתם המערביות על-ידי גילוי נכונות, לכאורה, לפשרות ולמתנות והקידוש מאמצים רבים לרכישת אהדת דעת הקהל במערב לעמדותיהם. במסגרת סקטיקה זו הוסיפו לאפשר ל'גוינט' להמשיך במפעל הסיוע שלו לפליטים היהודיים מפולין, אף כי לא היה לפי רוחם. הם היו מעוניינים בהמשך פעילותו גם מפני שלא היה בידיהם תחליף לו. הם הבינו, כי הפסקת פעילותו תפגע קשות בפליטים, ובכך תפגע גם חזמתו של השלטון הסובייטי בעניניהם. השלטונות היו מעוניינים ברכישת אהדתם לקראת שובם לפולין וגובת המאבק הקשה שהיה צפוי לסובייטים לשנפור חזמתם בענין האוכלוסייה הפולנית העוינת להם. כיוון שייחסו משקל רב להשפעתם של היהודים על-דעת הקהל במערב, בייחוד בארצות הברית, חששו שפגיעה ב'גוינט' תזיק לעניינם. הם עשו על-כן מאמצים לרכישת הסכמתו של ה'גוינט' לשיחוף פעולה עם 'ופ"פ' ופק"ץ. הקמתו של הוועד היהודי ליד 'ופ"פ' אשר פנה ליהדות המערב בבקשות עזרה, והעמדתו של ד"ר זומרשטיין - הציוני - בראש הוועד, היו אחד הצעדים בכיוון זה, אם כי היה מכוון גם לסייע להשגתו של מטרות מדיניות גוספות בפולין עצמה.

במאי 1944, עוד לפני שהוקם הוועד היהודי ליד 'ופ"פ', ולפני שהחל שחרורה של אדמת פולין, העביר זומרשטיין מסר בעל-פה להנהלת ה'גוינט' בניירורק. פורמלית, לא היה עדיין לזומרשטיין כל מעמד רשמי, אם כי הוא הכבד כבר למוסקוזה על-ידי הנהלת 'ופ"פ', אומץ על ידה והוכן לקבלת התפקידים שנועדו לו לאחר מכן. משום כך גם, כנראה, לא שלח כל איגרת בכתב וסמך על מעמדו ויוקרתו בעיני הנמענים מלפני המלחמה (המסר הועבר באמצעותו של פרופסור אוסקר לאגה, אורח אמריקני, שהיגר מפולין שנים מעטות לפני המלחמה בגלל דעותיו השמאל-גיות וביקר אז במוסקוזה לקראת השתלבותו במשטר החדש שעמד לקום בפולין). זומרשטיין ביקש שה'גוינט' יבוא בדברים עם 'ופ"פ' ויגיש לו סיוע על בסיס לא-סקטורלי, בהתאם למשאלות הסובייטיות. פנייתו נידונה בישיבת הוועד המנהלי לשעת חירום (EAC - Emergency Administration Committee) של הנהלת ה'גוינט' ונדחתה, שכן ועד זה לא ראה אפשרות להיענות לה בחיוב, כל עוד הסטייט-דפארטמנט של קשרים עם 'ופ"פ'.

עם הגיעו בעבור חודשים לבלגיה, מיהר זומרשטיין לפנות שוב אל הארגונים היהודיים העיקריים של יחידת המערב בבקשות סיוע דחוף ליהודי פולין בשטחים המשוחררים ובפנים ברית המועצות, וחידש את מאמציו להשיג היתר כניסה לשליח ה'גוינט'. מאמצים אלה, כמאמצי ה'גוינט' עצמו, לא נשאו פרי. גם הניסיון להחזיר נציג של ה'גוינט' במסגרת משלחת אונר"ר א (United Nations Rehabilitation and Relief Administration) נכשל, מפני שהסובייטים לא הרשו גם למשלחת זו,

בשלב ההוא, לבקר באזורים ששוחזרו על-ידם.⁴ סביר להניח, כי הסובייטים חששו להחזיר ביקורים של אישים ומשלחות מערביים באזורים אלה לפני השגת הכרתן של מעצמות המערב במשטר החדש בפולין. הם חששו כנראה פן ישמשו שליחים אלה כדי ראייה להתנגדותה הכללית של האוכלוסייה הפולנית למשטר שנכפה עליה על-ידי הסובייטים.

ביקורו של שליח ה'ג'וינט' בפולין המשותפת יצא לפועל יותר משנה לאחר שהוחל במאמצים הכפולים להשיג את ההיתר לכך, מצדו של זמרשטיין בפולין ומצדו של עסקני ה'ג'וינט' בארצות-הברית ובמערב אירופה מבחוץ. ד"ר יוסף שורץ - מנהל ה'ג'וינט' באירופה - הגיע לורשה רק באוקטובר 1945, כשלישה חודשים לאחר שפולין הוקמה ממשלת אחדות לאומית, שזכתה גם להכרתן של מעצמות המערב, וכאשר ממשלה זו לא ננקטה עוד, כנראה, לאישור מוקדם מצד הסובייטים להתלמות מסוג זה. ברם, גם לא נכנס שורץ לפולין כנציג ה'ג'וינט', אלא כאיש צוות היועצים של ארל האריסון, שליחו של הנשיא טרומן לבידוק מצבם של העקורים (Displaced Persons). האריסון סידר לו מקום בצוות ליווי לקבוצת שבויים פולניים פצועים שהוחזרו למולדתם מצרפת במטוס אמריקני צבאי. רק כהגיעו, בדעבז, לפולין נתקבל בפועל ואף בכבוד על-ידי השלטונות, כולל שרי ממשלה, והצליח להגיע להסכמים ולהסדרים, שהניחו את היסודות לפעולת סיוע ענפה ונרחבת של ה'ג'וינט' למען יהודי פולין.⁵

ברם, היחזש פעולתו של ה'ג'וינט' בפולין לא נתעכב עד לביקורו של שורץ. הן ה'ג'וינט' והן הסוכנות היהודית לארץ-ישראל נחלצו להגשת סיוע ליניצולים היהודיים באזור לובלין המשותף, מיד עם היוודע דבר שחרורו. הושגה גם הסכמת הסובייטים לאפשר משלוח תומכי סיוע ממחסי ה'ג'וינט' בטהרן לבחובתו של זמרשטיין, כיושב-ראש הוועד היהודי המרכזי של יהודי פולין, תחילה בלובלין ולאחר מכן בוורשה לאחר שחרורה. הכוונה לשגר משלוחי סיוע אל הוועד היהודי בפולין המשותפת לא עמדה גם בסתירה למדיניות הסטיינר-טרומנט, אשר שללה מגעים עם ז'פ"פ ופקרין, אבל שלילתה לא חלה על מגעים עם ועד ניצולי השואה היהודיים כשטחי פולין המשותפתים. בהתאם למדיניות זו, אכן הוסיף ה'ג'וינט' לעמוד בסירובו להעמיד משלוחי סיוע לרשותו של זמרשטיין בתפקידו כיושב-ראש הוועד היהודי ליד ז'פ"פ במוסקווא, אבל ראה את עצמו רשאי לסייע לזמרשטיין כיושב-ראש הוועד היהודי בפולין המשותפת ולשגר משלוחי סיוע לבחובתו בלובלין. כעבוד חודשים מעטים חל גם שינוי בעמדה האמריקנית הרשמית האמריקנית והבריטים הבינו, כי יש להחיש, ככל האפשר, השגת פשרה עם הסובייטים בשאלת פולין, וכי רק בפשרה כזו טמון אולי סיכוי להבטחת שארית כלשהי מעצמותה של פולין, נוכח העובדה שאין עוד למנוע את כיבושה על-ידי הצבא הסובייטי. למסקנה זו הגיעו גם סטניסלב מיקולייצ'יק, ראש ממשלת פולין הגולה,

וסיעתו, מפלגת האיכרים הפולנית. הם עזבו את הממשלה, אשר הרוכ בה הוסיף להתנגד לפשרה עם הסובייטים, והביעו את נכונותם להיכנס למשא-ומתן עם הסובייטים ועם פקרין. באוקטובר 1944 ביטלו האמריקנים את האיסור על מגעים עם פקרין ועל הגשת סיוע באמצעותו אוכלוסייה שכתחום 'שלטוני'. המנהל לכלכלת תוך (FEA - Foreign Economic Administration) אף הורשה למכור ל'ג'וינט' טובין לצורכי סיוע בפולין.⁶

עם הסרת המכשולים המדיניים החליט מיד EAC להקציב 100,000 דולר למשלוח ראשון של סיוע ללובלין + 250,000 דולר למשלוחים נוספים. כן החלט להעמיד גם לרשותו של הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים את טובין המבוקשים על ידה לאותה מטרה עצמה.⁷

ברם, העברת משלוחי הסיוע ליצד נחלה עדיין בקשיים מרובים, מהם אובייקטיביים, בעלי אופי טכני, ומהם בעלי אופי מדיני, שנגרמו על-ידי הרשויות הסובייטיות. הקשיים הטכניים היו נעוצים במגבלות של התחבורה והתובלה, כל עוד נמשכה המלחמה, ובדרך הארוכה שעברו משלוחי הסיוע מטהרן בארץ דרך בריית-המועצות עד ללובלין. בנוסף לעיכובים ולמכשולים הטכניים והביורוקרטיים, שהועזרו על זרעם של משלוחי הסיוע מטהרן ללובלין ולאחר מכן לוורשה, נפגעו משלוחי הסיוע גם מהמחנותם של עובדי הרשויות הסובייטיות השונות שטיפלו בהם. כבדיית-המועצות שרר אז מתסור תמור במרכזי צריכה ראשוניים, כולל מוון. הגניבות הרבות של מצרכים אלה מכל מקום שבו אוחסנו היו בבחינת מכת מדינה. עסקו בכך לא דווקא גנבים מקצועיים, כי אם כל מי שבא במגע עם המצרכים, כולל 'שומרי הסדר', אנשי המשטרה והבולשת. אין תימה אפוא שהגנבים שלחו את ידיהם במסענים שהיו מיועדים לאיזה ועד יהודי בלובלין ובוורשה 'הרחוקות'. מטעני הסיוע נפרצו והגיעו ליצד רק בחלקם. לעתים נתחרו מהם שאריות בלבד.⁸ היו גם מקרים של העלמת משלוחים גדולים בשלמותם. כך סופל כינואר 1946 ניסיון של מנהל נמל אוזסה להעלים, כ-12 קרונות משא, משלוח גדול של מאות טונות שנשלחו על כתובתו של ומי"פ לקראת בואם של רבבות רפטריאנטים יהודיים מברית-המועצות.⁹

עד סוף המלחמה לא היו גם קשרי דואר וטלפון ישירים בין ומי"פ והארגונים היהודיים במערב, שלא דרך מוסקווא, בפיקוח הסובייטים. בארבעת החודשים נוב-מבר 1944 - פברואר 1945 ניתקה יד עלומה קשרים אלה לחלוטין. לאחר המלחמה, כאשר חודשה התחברה הימית מן המערב אל נמלי פולין, גונסק וגדיניה, ביקש ומי"פ מן הארגונים היהודיים בעולם החופשי לשלוח את הסיוע מנמלי צרפת ושטוקהולם.¹⁰ היה בכך גם קיצור דרך, היסכון בזמן ובהוצאות.

אובייקטיביות טכנית, הגיעו משלוחי הסיוע הראשונים ליד ומי"פ רק בראשית עקב העיכובים, תחילה מצד האמריקנים ואחר-כך מצד הסובייטים, ומסיבות

מאי 1945, אף כי המסע הראשון של 50 טון מטהרן היה מוכן למשלוח כבר באוקטובר כד 1944. כך נמנעה מן הניצולים המוצרעבים החולים והתשושים, שהגיעו ממקומות המחבוא, ומאלה ששרדו במחנות המוות הגרמניים, העזרה הראשונה והחופה, זיוקא בתורשים הקשים עליהם ביותר בחורף 1944-1945, כאשר על אדמת פולין ניטשו עדיין הקרבות והמחסור שלט בכל.

בדצמבר 1944 הודיע ה'ג'וינט' על משלוח סיוע שני לפולין בשווי של 700,000 דולר, כולל ציוד מלא לשלושה בתיה-חולים של 100 מיטות בכל אחד. ¹¹ על מהותו הרב-גופניתו של הסיוע ליהודים בפולין באותם חודשים ניתן ללמוד מהודעת ה'ג'וינט' ב-25 ביולי 1945, לפיה נשלחו מאז ינואר 1945 (כלומר בנוסף למשלוחים ששוגרו ב-1944) 350 טון חומרי סיוע שכללו, בין היתר, 225 מכונות תפירה, 20,000 מערכות לבנים ר-20,000 זוגות גרביים חדשים. בנוסף לכך נשלחו עליידי ה'ג'וינט' בקנה 300,000 קופסאות שימורי זגים, 10,000 זוגות נעליים צבאיות ר-17,000 בגדי צמר שונים. כן נשלחו משוודיה עוד 150 מכונות תפירה, 870 מערכות ציוד טבני לבעלי מלאכה שונים ר-25 טון מזון. ¹²

עד סוף 1945 ניתן הסיוע כמעט אך ורק בטובין. לא סופקו כספים (דולרים) במזומנים. היו לכך סיבות אחדות. במצב המצוקה המחמור ששרר בפולין החרבה כמעט שלא ניתן היה לרכוש בכסף את המצרכים החיוניים, שלהם נזקקה האוכלוסייה כולה, ובמיוחד הניצולים והפליטים היהודיים שהיו חסרי כול. המשרד הסוציאליסטי החדש הכביד על התארגנותו של מסחר חופשי ופיגר מאוד בארגון של מערכות הייצור, האספקה והשיווק הממלכתיות. רק בסוף 1945 הופעלו שידר חים בבנקאים, שדרכס אפשר היה להכניס מטבע זר ולהשתמש בו בדרך חוקית. שערן הרשמי של הדולר היה אבסורדי לחלוטין, 12 זלוטי (המטבע הפולני) לדולר, בעוד שמחירן בשוק השחור (כלומר שערן הריאלי) היה 400 זלוטי. הכנסת דולרים לפי השער הרשמי פירושה היה הענקתם לאוצר המדינה ללא תמורה וללא כל אפשרות להפיק מהם תועלת כלשהי לנוקקים היהודים שלמענם נחרמו.

במשך 1945 התנהלה פעולת הסיוע כאמצעות ומי"פ ושלוחותיו בצורה ספורא-דית, בליח בררה, אף כי הדבר נגד את דרך פעולתו של ה'ג'וינט' ועקרונותיו: בדרך כלל התבססה פעולת ג'וינט' על חקירה ולימוד יסודיים של צורכי האוכלוסייה ושל התנאים המקומיים הספציפיים בכל מקום ובכל ארץ שבה פעל הארגון. כן נהג ה'ג'וינט' להפעיל את הסיוע על-ידי סגל מובחר של בעלי-מקצוע בכל התחומים שבהם נדרשו ידע וניסיון מקצועיים: קנהל וכספים, משפטים, כלכלה, בריאות, חינוך ותרבות, סעד, דת וכו'. אנשי הסגל גויסו כמעט כולם מתוך האוכלוסייה המקומית, והיו אורחי המדינות שבהן נעשתה הפעולה. רק בראש הסגל, קנהל משרד ה'ג'וינט' בארץ הניזונה (Country Director), הועמו, בדרך כלל, שליח המשרד הראשי בניר-יורק, לרוב אורח אמריקני, מהגר, או בנם של מהגרים מאותה

ארץ, שידע את לשון המדינה ואת הלשונות המזכורות כפי היהודים המקומיים. אורחותו הורה, בדרך-כלל האמריקנית, של המנהל נועה, בנראה, להבטיח את כפפותו ונאמנותו לעקרונותיה של הנהלת ה'ג'וינט' ולמדיניותה ואת אי-תלותו, במידת האפשר, בשלטונות המדינה שבה עבד. יחרון נוסף היה לו כאשר מן החץ, שלא היה שייך לקבוצה כלשהי כממסד היהודי המקומי, המופלג והמסוכסך בדרך-כלל, והיה משותרר ממחויבות מיוחדת אף לאחת מהן. ככה התייחס בחיוב לציבור היהודי בכללותו, על כל רבדיו וקבוצותיו, והיה מקובל עליהם כגורם נייטרלי ואובייקטיבי.

במאי 1945 הופיע ביריה המקומית חיזי גוזיק. הוא שימש כסגן-מנהל משרד ה'ג'וינט' בורשה בשנים האחרונות לפני המלחמה. היה בעל ותק של 25 שנים בשירותו של ה'ג'וינט' בפולין והמשיך לעמוד על משמרתו ולמלא את תפקידו, כל עוד נתאפשר הדבר, גם תחת הכיבוש הנאצי. כאשר עלה הכורח על יהדות פולין הצטרף לארגון מחתרת יהודי-ציוני. בעזרת הארגון עלה ביזו ליצור קשרים עם המחתרת הפולנית הכפופה לממשלה הפולנית הגולה בלונדון, ובאמצעותה הוסיף לקבל כספים מה'ג'וינט' להצלתם ולאחזקתם של יהודים מסחררים כצד הארץ. ¹³ בורשה פגש גוזיק את י"ח גיטלר-בארסקי, גם הוא מעובדי ה'ג'וינט' הוותיקים בפולין וניצל מתנה הייכו הנאצי ויטאל בצרפת. כיולי, לאחר שהוקמה בורשה ממשלת האחדות הלאומית שנכתה גם כהברחתן של מעצמות המערב, קיבלו גוזיק וגיטלר-בארסקי רישיון לפתוח בורשה משרד של ה'ג'וינט' בניר-יורק להפעלת המשרד בפולין. קודם לכן את הסמכתה של הנהלת ה'ג'וינט' להפעלת המשרד בפולין. גיטלר-בארסקי, שנתמנה כמוכד כללי של המשרד לצדו של המנהל גוזיק, היה קומוניסט ותיק ובזכות זו גם בעל קשרים טובים בחוגי השלטון החדש והקמסד היהודי-קומוניסטי, אשר החל בהזדגה, אבל בעקביות נחרצת, להשתלט על היי-שוב היהודי המתחדש בפולין.

הפעלת המשרד הצריכה גם מזומנים, כאשר עדיין לא היה כל היגיון בהבאת דולרים בדרך חוקית, לפי השער הרשמי. גוזיק מצא פתרון מאולתר וחזק בכך שנעזר באנשי 'הברחה' הציונית חלוצית, שהופעלה כלובלין כבר בשלהי 1944. אלה הביאו לו דולרים ממשרד ה'ג'וינט' בבוקרשט, שאותם יכול היה להמיר לולרי-טיים פולניים לפי ערכם המלא. ¹⁴ את הגיבוי 'הביטוח' לפעולה זו, למקרה של תקלה, סידר גיטלר-בארסקי ביזכות קשריו עם פראנצישק מאזור, ראש מתלמת הארגון בוועד המרכזי של המפלגה השלטת PPR (Polska Partia Robotnicza). הלה זקוק היה גם הוא לדולרים, אשר קופת מטבע התזן הריקה במשרד האוצר הפולני לא יכלה לספק לו. ¹⁵

שורץ בחודשים אוקטובר-נובמבר 1945. שורץ השיג את הסכמת האוצר הפולני בעיית שער הדולר באה על פתונה החליק רק בעת ביקורו בפולין של ד"ר יוסף

לשלם לג'וינט' בורשה 100 זלוטי לחול, כלומר להעניק לו סובסידיה של 88 זלוטי מעל לשער הרשמי ולהוסיף עוד 40 זלוטי לכל דולר שיוצא על ידי הג'וינט' באמצעות ומי"פ. 70-80 אחוז מפעולות הג'וינט' (והוצאותיו הכספיות למימון) אכן בוצעו באמצעות ומי"פ ולחוזותיו ברחבי המדינה. על אף העובדה שהשער הריאלי, הלא-רשמי, של הדולר עלה כבר אז ל-500 זלוטי, נאלץ שוורץ להפנים להסדר זה הבנינו כי בתנאים ששררו אז לא יוכל להשיג יותר.¹⁶ כתוצאה מכך הוסיף הג'וינט' להורים את עיקר הסייע הלוויד פולין בטובין ולא במומנים. רק בינואר 1948 העלה האוצר הפולני את התמורה לדולרים, שהוכא למטרות סוציאליים ובמתנת, ל-400 זלוטי לדולר. בנובמבר 1945 החלו גם לפעול בנקים ממלכתיים כפולין. הודות לכך נתאפשר גם מימוש ההסדר בדבר הסובסידיה לדולרים של הג'וינט', ולראשונה מאז הידוש פעילותו בפולין שלאחר המלחמה העבירה ההנהלה

בנירירק לזכות המשרד בנורשה 250,000 דולר במומנים.¹⁷ בדקת הצרכים במקום, פתיחת המשרד של הג'וינט' בורשה והאפשרות להעביר למשרד זה זולרים במומנים אפשרו לדי"ר י' שוורץ לקבוע אומדן של תקציב זמני לחודשים הקרובים. הוא העריך את אומדן הוצאות הסייע השוטפות ב-370,000 דולר לחודש ועוד 830,000 דולר להגנת יסודות השיקום לכללי. בסך-הכל הקציב הג'וינט' לפעולותיו בפולין ב-1945 1 מיליון דולר. זאת בנוסף ל-840,000 דולר שהוקצבו עוד ב-1944 והוצאו רק בחלקם בשל הקשיים וההפרעות שהוזכרו לעיל.¹⁸ ההוצאות בפועל הגיעו ב-1944 ל-614.467 דולר וב-1945 ל-1.684.447 דולר.¹⁹ לפי מפקד שערך ומי"פ במאי 1945, עם תום המלחמה, היו אז בפולין 42.662 יהודים. כ-30,000 מהם היו ניצולים ממתנת הריכוז הנאציים, כ-3,000 פרטיזנים וכ-9000 ניצולים שהגיעו ממחבואים שונים או היו מוטוים בתעודות אריות מזויפות.²⁰ המפקד היה חיוני לוועדים היהודיים ולמוסדות האחרים וכן לרשמם עצמם. הנתונים שימשו בסיס לקביעת תכנית הסייע לאוכלוסייה היהודית שהייתה חדשה, במקומות שבהם התרכזו, וחסרת-יכול. הוועדים היהודיים חייבים היו לדאוג לצרכים האלמנטריים ביותר - כגון מגורים ותעסוקה - שירותי בריאות, חינוך, תרבות ודת. הרישום טייע גם לחיפוש קרובים, שהיה אז צורך ראשוני וחיוני ביותר לכל ניצול. נוכח גלי הרפטריאציה מן המערב המורח כאח, שגברו והלכו לאחר תום המלחמה, השתנו הנתונים באורח מתמיד וחיבו מעקב ועדכון שוטפים. בסוף 1945 הגיע כבר מספר היהודים בפולין ל-86,000.²¹ כ-30,000 מהם היו רפטריאנטים מכרית-המועצות.²² 67.3% מהם התרכזו בשלוש הערים לודז' (37.3%), ורשה (17%) וקרקוב (13%). היתר היו מפוזרים ב-232 ערים ועיירות.²³ היהודים הניצולים, שהחלו לחזור אל מולדתם הפולנית לאחר שחרורם מן הכיבוש הנאצי, נתקלו באיבה רצחנית מצד האוכלוסייה המקומית, אשר ברובה הגדול לא השלימה עם המשך קיומה של שארית יהודית על אדמת פולין, תהא ועממה

ככל שחזהיה. דצירות יהודים היו תופעה יום יומית בכל רחבי המדינה, וכאין מפריע. הדש סמולר, ממנהיגי הקומוניסטים היהודים מקרובי השלטון באותם ימים, מעיד על כך:

... ידעות הומים הגיעונו מכל קצווי פולין - מלובלין ומקרקוב, מלודז' ומזנצ'י, מביאליסטוק ומריקבאן, מביאלה-פודליאסקה ומביטום. ... בנוביטארג הציאו הרוצחים הפטריוטיים 5 יהודים, כולם ניצולי מחנות מות היטלראיים, ורצחו אותם תוך החעלות חיתית. ... ברכבות לביאליס-טוק וממנה נעדר מדי יום כיומו מצוד פראי אחרי יהודים ... נתקבלו ידיעות, כי במספר ערים מאיימת על היהודים סכנה גדולה ... בצ'נסטוובה היה ניסיון של עלילת דם ... ניסיונות של פוגרומים היו בראדום, מיכוב, כושא-נוב וראבקה ... ב-11 באוגוסט 1945 החלה בקרקוב, לפי הדגמאות 'הקלאסיות' זמני הצאר ופולין שמלפני המלחמה, בית שאריות רכושם של ניצולים יהודיים, מצור ורציחת יהודים בודדים על-ידי קבוצות גדולות והוליכות של פורעים משתוללים, שביניהם היו סטודנטים וצופים לבושי מדים. לפי דבריו של מזכיר הוועד המחוזי של פפ"ר השתתפו גם אנשי משטרה בהכחא יהודים.²⁴

ידיעות על מעשי הטבח ביהודים ומצבה הטריג של שארית הפלטה בפולין הגיעו מהר מאוד לידיעת הציבור היהודי בעולם החופשי. כבר בינואר 1945 נתקבל בהנהלת הסוכנות היהודית בירושלים דיווחשבון בנינים מאת 'משלחת הקואורדינציה הציונית בפולין', שהגיעה עם ראשוני 'הבריחה' לבוקרשט. בדיווחשבון תוארה אוירת האיבה הקיצונית, ששררה אז בפולין ביחס ליהודים, והובאה כלשונה האמרה שרווחה בקרב הפולנים: *Ten Hitler co on zrobil, tylko niech, tylko niech, tylko niech, tylko niech*. עברי: 'היטלר זה - מה שעשה עשה, אבל שיחיה לנו מאה שנים על כך שהצליח להשמיד את כל היהודים' (היטלר עוד היה אז בחיים). כן סופר בדיווחשבון, כי יהודים ממשכים להסתיר את זהותם מפחד המרצחים, וכי פולנים שהצילו יהודים מבקשים את הניצולים לכל יספרו על כך, כדי שלא לסכן את חיי מציליהם. אין שבוע ללא רצח יהודי. סמלי הזכר, כי כיום שבו הכרזו אוסומוקדורבסקי, ראש הממשלה הזמנית, על שוויון זכויות ליהודים, נרצחו 12 יהודים בעיירה יאנוב פודאטלסקי. כל היהודים רצו לצאת, פרט לקבוצות עסקיים קומוניסטיים ובנוציאים, שהפכו בנסיבות החדשות, בגיבוי השלטון, למנהיגי 'הציבור היהודי'. לא היה כוחם לשפץ את מצב היהודים, אבל היה כוחם להפריע לפעילות ציונית וליציאת היהודים.²⁵

הסייע הממשלתי לניצולים היה סמלי בלבד, 120 זלוטי לחודש, שאפשר היה לקנות בהם חצי ק"ג סוכר. רק 2 אחוזים מן הניצולים קיבלו סיוע זה. ד"ר

הורמתו של אוגון הג'וינט'

קלינגהופר, עסקן ציוני מקרוב, קרא להחיש את הגירת הניצולים היהודים מפולין, כדי למנוע את השמדתם.²⁶ לפי מחקר פולני רשמי פעלו ב-1944-1945 434 כנופיות מחתרת. כ-300 מהן התארגנו באביב 1945. באותה שנה בלבד נרצחו על-ידי 6,983 איש, 1,714 מהם היו עובדי שירותי הביטחון, 359 - אקטיביסטים פולנים (כלומר פעילי מפלגת השלטון פפ"ד - י"ל) 5,300 אחרים.²⁷ סביר להניח, כי 'האחרים' היו יהודים, שכן אנשי הכנופיות לא רצחו פולנים שלא היו עובדי שירות הביטחון או פעילים במפלגה השלטת. רק יהודים נרצחו ללא אבחנה ורק בשל היותם יהודים. מובן, כי יהודים לא מעטים היו גם בין הרצחים שהיו עובדי ביטחון ופעילי המפלגה.

במצב זה אך טבעי היה שהסכנה היום-יומית לחיים הפכה למניע רביעוצמיה, אם כי לא בלעדי, לשאיפת היהודים לצאת מארץ הזמים. רבים לא יכלו מבחינה נפשית להתחיל בחיים חדשים בארץ, שהייתה בית-הקברות לקיריהם ולכל בני עמם. רבים מן הרפטיאנטיס מכריה המוצעות שאפו להתנתק בהקדם האפשרי מטריטוריה הנהוגה לשלטון סובייטי ישרי או עקיף ולהגיע אל העולם החופשי. דתיים חששו להישאר בארץ שבה מתבסס והולך משטר קומוניסטי. אחרים שאפו להתאחד עם קרוביהם-באבנאם. במערב, ציונים שאפו לעלות לארץ-ישראל. ברם, העולם 'התופשי' כולל ארץ-ישראל, היה סגור בפני מהגרים יהודים. יציאה בדרך חוקית הייתה אפשרית ליהודים, אבל רק למי שקיבלו אשרות-כניסה לארצות אחרות, ואלה היו מעטים מאוד. ללא אשרות-כניסה לא היה אפשר לקבל היתר יציאה-ולא אשרות-מעבר דרך הארצות הגובלות בפולין. היהודים נאלצו אפוא, על כרחם ובלית ברירה, להישאר 'בינתיים' בפולין. ראשונים נענו לקריאת הארגונים הציוניים לצאת מפולין צעירים, נעועים, שלא היו להם ריחיים על ציונאם. בעקבותיהם הלכו גם אלפי יהודים מכל הגילים ובהם גם בעלי משפחות, שלא היו ציונים לפני כן, וכיניהם גם קומוניסטים וכוונאים לשעבר. השלטונות הפולניים לא עודדו את יציאת היהודים, אבל גם לא הפריעו לה והעלימו עין ממנה. עד מהרה הפכה הבריחה לתנועה המונית, אשר הקיפה רבבות יהודים. בצד הבריחה הציונית המאורגנת התפתחו גם בריחה 'פרטית' למטרות רווח. במחצית השנייה של 1945 עזבו את פולין, במסגרת הבריחה המאורגנת והפרטית, מעל ל-30,000 יהודים, כשליש מכל האוכלוסייה היהודית. כאשר ממת פניהם היא מחנות העקורים בגרמניה, באוסט-דיה ובאיטליה. באוקטובר בלבד יצאו קרוב ל-10,000 יהודים.²⁷

הוצאות הסעות היהודים הנמלטים ואחזקתם עד הגיעם אל מנתות העקורים. אלה הוחזקו על-ידי צבאות הכיבוש של מעצמות המערב: ארצות-הברית, בריטניה וצרפת, כל אחת באזור הכיבוש שלה. היהודים העקורים זרמו ברוכס אל המחנות באזורי הכיבוש האמריקנים. הציונים השתתפו גם באחזקת היהודים במחנות,

הוסיף למנות המון שסופקו על-ידי הצבא האמריקני ואת-רכיב על-ידי אונטריו ומימן את שירותי הבריאות, התינוך והתורבות, הסעד והדת היהודיים. על מצבם של יהודי פולין ועל הרקע לתנועת הבריחה אמר ד"ר יוסף שורר, בעדותו ב-7 בינואר 1946 לפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית, אשר חקרה את בעיית היהודים העקורים באירופה ואת הפתרון המדיני לבעיית ארץ-ישראל:

... אין לי נתונים סטטיסטיים, אבל בחמשת השבועות, שבהם ביקרתי בפולין (ביקורו התקיים כזכור באוקטובר-נובמבר 1945), ביקרתי בערים הראשיות. שוחחתי עם אישים בכירים בממשלה, עם עיתונאים בריטיים ואמריקניים ועם כל מנהיגי הקהילה היהודית, ואני מאמין כי 80 עד 90 אחוז מכל היהודים רוצים לצאת מפולין.

על תמיכת הציונים בבריחה אמר ד"ר י שורר (לא בעדות הנ"ל):

... לא ארגנן 'בריחה', אבל עזרנו לבורחים ולא הכתשנו זאת. אף הודינו בכך גלויות בארצות-הברית ובמערב אירופה. הנחה אותנו העיקרון, שאנו עוזרים ליהודים במצוקה, הוקדם לסייע, בלי לבזק מזדע הם בורחים ולאן פניהם מעודת. עזרנו לכל ארגון יהודי שהיה זקוק לעזרה, ללא הבדל אם הוא נקרא 'בריחה' או 'צעד מרכזי של יהודי פולין'.²⁸

בשנות השואה נתרערה במידה-מה דבקותו האדוקה של הציונים בעיקרון הלגליזם. הנהגת הציונים ובמידת נציגיו ועובדי כשדה למזו לדעת, כי כיבוד חוקי הארץ והמשימה להציל יהודים הם לעתים קרובות חרותי הסתרי. המזובר בעיקר בירת המאורעות, בארצות אירופה הכבושות על-ידי הנאצים אשר שחררו על-ידי הצבא הסובייטי, שמיהר לאכוף עליהן משטרים קומוניסטיים. אין תימה אפוא שיוסף שורר, מנהל הציונים באירופה לפני ואחרי שחרורה, היה מבין הראשונים מעסקני הציונים הבכירים שנטה בעת הצורך לסטות מן העיקרון הלגליסטי, במקרים שבהם לגד באופן ברור את צורכי ההצלה. הוא הדין עם דויד גוויק - יהודי פולני ובעצמו ניצול השואה - שהפעיל מחדש את הציונים בפולין המשוחררת. כזכור, הוא שיתף פעולה עם אנשי ה'בריחה' הראשית פעולתה לטובת שני הצדדים.

פרק 2: 1946 - שנת תנופה, הישגים ונסיגה גדולה (רפטוריאציה ובריחה מוגברת)

ב-1945 השקיע הציונים אמצעים ניכרים בפולין, והניח את היסוד לפעולת שיקום נרחבת. למרות כך הייתה זו עדיין פעילות משנית, מבחינת היקפה, בתחם הסייע

ליהודי פולין. רובה הגדול של שארית הפלטה היהודית-פולנית שהה עדיין באזוריה הפנימיים של ברית-המועצות, וה'ג'וינט' המשיך לשגר כ־10,000 חבילות של חומרי סיניו בחודש לפליטים באזורים האלה. הרפטרציציה ההמונית של הפליטים היהודיים-הפולניים מברית-המועצות התלה רק בפברואר 1946, ונסייתהמה בחלקה הגדול באוגוסט אותה שנה. כתמשת החודשים פברואר-יוני 1946 הגיעו לפולין מברית-המועצות 120,975 רפטרציצטים יהודיים כ־203 שירות מאורגנות.²⁹ עוד כ־6,000 יהודים הגיעו בכוחות עצמם וכ־10,000 נוספים באו ביולי 1946.³⁰ בואם של אלפי רפטרציצטים בכל חודש חייב את ומי"פ ואח הג'וינט' להיערך למאמץ קליטה ושיקום עצום ככמותו ובאיכותו. בתנאים הקשים במיוחד ששררו אז בפולין. הרפטרציציה ההמונית לפולין אפשרה וגם חיובה הפסקת משלוחי הסיניו לפליטים בברית-המועצות והעברת המשכבים שהתפנו לשיקומם של אותם פליטים בפולין. הסיודות לתשתית הארגונית למפעל הקליטה והשיקום הונחו עוד במחצית השנייה של 1945, וכמיוחד בחודשים האחרונים בשנה זו, בהפעלת ומי"פ וסניפיו המקומיים בדרכי המדינה, בעזרת האמצעים שסופקו לו על-ידי הג'וינט' בהפעלת משרד הג'וינט' עצמו, ובהשגח ה'סובסידיות' הממשלתיות לדולרים של הג'וינט' על-ידי שורץ, אשר התווה גם את תכנית הפעולה ואת ההערכות התקציביות למימושו.

הפעלת תכניתו יישוב ושיקום הפליטים היהודיים, הן אלה שהתרכזו בפולין עוד ב־1944-1945 והן אלה שהיו צפויים להגיע כרפטרציצטים מברית-המועצות, נראתה כהכרת אובייקטיבי בתחילת 1946. ועל אף דעתם של רוב נציגי הציבור היהודי ושל שורץ עצמו כי ישיבת היהודים בפולין היא ארעית בלבד ובי אינ להם עתיד בפולין המחודשת, איראפשר היה לדחות את פעולות השיקום.

ההצבור היהודי כולו. על צרכים אלה נמנו בין היתר: גאולת ילדים יהודיים מידיהם של נצורים, חיפוש קרובים, מפעלי הנצחה לקרבות השואה, למורדי הגטאות וללוחמים בתנועה הפרטיזנית ובצבאות שונים, ועדה היסטורית לתייעוד ולחקר השואה, הצאות ספרים ועיתונים וכו'. התמיכה ניתנה לכל יהודי כפרט ולכל קבוצה של יהודים באשר הם, לפי צורכיהם האינדיבידואליים והקבוצתיים. בהתאם לגישה זו נתמכו במידה שווה מוסדות חינוך ובתי-ילדים המנוהלים על-ידי קומוניסטים - שבהם התעלמו מערכים יהודיים, לאומיים ודתיים כלשהם מצד אחד - ובתריסר עבריים, 'תלמודי תורה' וישיבות מצד שני. כן תמך הג'וינט' ביד נדיבה במוסדות ובגופים אשר שאפו להתערות ולהכות שורשים במשק ובתכורה הפולניים וגם בקיבוצים של חנועות הנוער והמפלגות הציניות, אשר הבינו את אנשיהם ואת חניכיהם לבריחה ולעלייה לארץ-ישראל.

עמדת הג'וינט' ופעילותו בפולין באותן שנים התבססה על ראיית שארית הפלטה

בארץ זו בפגיעה ואמללה במיוחד. בארצות מערב אירופה ובן בריטניה ובהונגריה, שגם בהן פעל הג'וינט' מגיד לאחר שחרורו, היו מגורים של האוכלוסייה היהודית ואזורים שלמים שבהם שרדו קבוצות גדולות שנפגעו רק חלקית; אלפי משפחות יהודיות שרדו בשלמותן. ואילו את מצב היהודים בפולין הגדיר ויליאם ביין (מנהל הג'וינט' בפולין, לאחר שזויד גוויק נספה בתאונת מטוס במרס 1946) בלהלן: 'למעשה מהווה כל יהודי בפולין בעיה ראויה לתשומת-לב מיוחדת. רבים מהם ניצלו בדרך נס. הם בודדים, ערייים ושבורי-לב. הם בולם וקוים לרח ולדאגה מתמתת, ואח אלה יכול רק הג'וינט' להעניק להם.³¹ תברים כמעט זהים אמר, כוכור, לפני כן ד"ר יוסף שורץ בעדותו לפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית.

סיניו הג'וינט', שבוכין ובמוזמגיס, הוורם ברובו הגדול באמצעותו של ומי"פ, מוסדותיו וסניפיו המקומיים. כל ניסיון לעקוף את ומי"פ, שנשלט או בפועל על-ידי הקומוניסטים ועושי דברם, אף כי היו מיעוט לא גדול בקרב שארית הפלטה, היה מעמיד בסכנה את עצם האפשרות של הג'וינט' לפעול בפולין. ומי"פ זוכר בגצינות הרשמית של היישוב היהודי ונהנה מגיבוי וחסותו של השלטון, לפחות בשנים הניחנות בזה. מצד שני נאלצו גם הקומוניסטים היהודים להשלים עם ייתורים ליריביהם הפוליטיים והאידיאולוגיים ברחוב היהודי ולהכיר בנכותם להתקיים ולפעול, כפי שראשי המשרט גילו גם הם עדיין מידה ניכרת של סובלנות לגבי יריביהם בקרב העם הפולני. המנהיגים הקומוניסטיים הפולנים הכינו באותו שלב, כי על אף הישענותם על הבידונים הסובייטיים הם עדיין חלשים ומעטים מדי, והדבר מחייב אותם לפרוש את תהליך הסובייטיזציה על פני שנים אחדות וליישמו בהדרגה עזר אחרי עזר. טבעי הדבר שהקומוניסטים היהודים נקטו סקטיקה דומה בתחום היהודי. יתרה מזו: הניסיון לשקם את שארית הפלטה, שהייתה ציבור של אבינים חסרי כול מבחינה חומרית ומחיריים מבחינה נפשית-רוחנית, ולבנות מתדש על החורבות יישוב יהודי יוצר ופעיל, היה תלוי כל בולו בעזרת יהדות המערב. התלות המחולטת במשאבים שמקורם ביהדות המערב חייבה את המנהיגות הקומוניסטית, לפחות בשלב ראשית פעילותם, לגלות נכונות לשיחוף פעולה עם מתנגדיהם מאת-מול ביצור היהודי: הצינים לכל גוונתם (פרט ל'רוויזיוניסטים' שההגדרו כפאשיסטים ולא הורשו להתארגן), ה'כונד' ו'אגודת ישראל'. אחדות הפעולה - על יסוד תכנית מוסכמת על דעת כל המפלגות שהשתתפו בומי"פ - החזיקה מעמד עד 1949. בשנה זו נחלקו המפלגות והגופים הלא-קומוניסטיים מן החיים הציבוריים היהודיים, על-פי הוראות המפלגה השלטת והתאם לקו המדינה של 'האחדה' שנקט במדינה כולה ובכל תחומי החיים. בעגה הפוליטית המקובלת בימים ההם נקראה הקואליציה מקיר אל קיר, שמעלה עד אז בומי"פ, בשם 'מניפה' (פולנית - Wachlarz), המורכבת מנצות רבות מגוונים שונים, הפועלות יחד ככלי אחד.³² - הג'וינט' שמר לעצמו אח הזכות להדריך את ומי"פ ואת הגופים האחרים שנתמכו

על-ידו שישתמשו באמצעים המונעים להם בהתאם לעקרונותיה ולהנחיותיה. כן הפעיל מנגנון לפיקוח ולביקורת, שנועד להבטיח את השימוש הנכון באמצעים, בהתאם להנחיות המוסכמות בין הגוף התורם והגופים הנחמכים, ולמנוע מעשי שחיתות כעלי אופי פלילי. ה'ג'וינט' חתר גם לייעול עבודתם של הגופים הנחמכים על-ידו, לצמצום מנגנוניהם והוצאותיהם המנהליות, בלי לפגוע ברמת השירותים ובאיכותם. בין היתר הפעיל ועדות משותפות עם ומ"פ, עם ארגון הבריאות סא"ז (TOZ - Towarzystwo Ochrony Zdrowia) ועם איגוד הקהילות הדתיות (שני הארגונים האחרונים היו הארגונים הגדולים ביותר בין אלה שנתמכו על-ידי ה'ג'וינט' ינסי' ישירות, שלא באמצעות ומ"פ), אשר בודקו ועיבדו את התקציבים לפרטיהם. נציגי ה'ג'וינט' דרשו להגדיל ככל האפשר את השתתפותם של הנוקמים במימון השירותים שניתנו להם, וכי שירותים יסופקו חינם רק למי שאין להם כל הכנסות. מלבד זאת חתר ה'ג'וינט' לכן שלא רק הפרט יתרגל להשתתף בהוצאות כפי יכולתו, אלא שהציבור יהיה בכלל יבכיר בהדרגה את גיוס הכספים ואיסופם ממקורות מקומיים (ממשלתיים ומוניציפליים) ועצמיים. כספים אלה יהיו מיועדים לאחזקת מוסדותיו ויקטינו ככל האפשר את תלותו בתרומות היהודים מחוץ לארץ.

על אופי עבודתו עם הוועדים היהודיים כתב ויליאם ביינ: 'התכנית מבוצעת על-ידי הוועדים. אנתנו מספקים את ההשראה, מפקחים ומשגיחים ומשתתפים יש-

רות רק ביעוץ ובהדרכה.³³ הפיקוח הקפדני של ה'ג'וינט' על השימוש בכספים לא נתקבל בראשית הפעולה בעין יפה על-ידי עסקני ומ"פ. הם סברו, תחילה, כי ה'ג'וינט' יספק להם את המשאבים ולא יתערב בדרכי השימוש בהם. רק לאחר מאמצים רבים ודיונים ממושכים הצליח ביינ לשכנע אותם שישלמו עם דרכי פעולתו ושיטותיו של ה'ג'וינט'. וכוחים קשים היו לכיין ולעורריו גם עם הקבוצות והארגונים המפלגתיים. ארגונים אלה הציגו לעתים קרובות תביעות שלדעת ה'ג'וינט' חרגו לחלוטין מתחום פעילותו. הם גילו התנגדות ולעתים אף עוינות לפיקוח של ה'ג'וינט' ולסירובו לממן פעולות שנראו לו חורגות מתחום אחריותו ומטרותיו. ה'ג'וינט' החליט בתוקף להימנע מכל מעורבות במאבקים בין-מפלגתיים ובסופו של דבר צורך להגדיר מראש את סוגי הפעולות, שאותן הוא רואה חובה לעצמו לממן, ולפסול תביעות להקצבות החורגות מן התחום המוגדר. כך, לדוגמה, החייע ביינ לארגונים ה'ג'וינטיים בראשית 1947, לאחר חום הבריחה הגדולה (שעליה עוד יזכר בהמשך הדברים), כי מעתה הם יקבלו כספים רק למטרות הבאות: טיפול בילדים (כולל אחזקת בת"י ילדים), קיבוצים, קנטינות, הכשרה מקצועית, סיוע במוזונים למקרי סעוד וטיפול רפואי.³⁴

מכל מקום, מהחילת 1946 החל ה'ג'וינט' להזרים סיוע מסיבי בטובין ומוזונים לצורכי קליטתם ושיקומם של הפרטריאטים מבריחה-מועצות ושל הניצולים

שהקדימו לחזור ב-1944-1945. התשתית הארגונית של היישוב היהודי המתחדש ושל שירותי הרווחה, שהיו אמורים להשתמש בסיוע לטובת הנוקדים לו, הייתה מוכנה גם היא. תקציבו של ה'ג'וינט' בפולין, בינואר 1946 כלבד, להוצאות שוטפות ולהשקעות בתשתית לשיקום קונסטרקטיבי, הגיע ל-1,220,000 זולר. על מנגוון הפעולות ניתן ללמוד מפרטי התקציב הזה (כולוטים פולניים) בלוח 1.

לוח 1: תקציב ה'ג'וינט' בפולין (ינואר 1946)³⁵

הוצאות שוטפות	
סיוע ישיר למזון, אכסון ותחוקה	8,400,000 זולטי
טיפול בילד, במוסדות סגורים ובמשפחותיהם (3250 ילדים)	7,762,500 "
טיפול בנוער: בריאות, חינוך והכשרה מקצועית	12,955,000 "
בריאות, טיפול רפואי, בתי-חולים וציוד רפואי	5,500,000 "
קהילות דתיות ושירותי דת	980,000 "
הוועדה ההיסטורית ופרסומים שונים	500,000 "
הוצאות מנהל	300,000 "
סה"כ	36,397,500 "
הוצאות חריגות	
להלוואות קונסטרקטיביות ושיקום כלכלי	50,000,000 זולטי
לשיפוץ בנייני מוסדות, כולל בתי-יתומים	33,000,000 "
סה"כ הוצאות שוטפות וחריגות	119,397,500 "

רבבות מהפרטריאטים היהודים הופנו לקליטה ישירה באזורים כמעט, שסופחו מגרמניה. היו בהם בתים ומפעלים שהתרוקנו מתושביהם ומפעליהם הגרמניים, והממשלה הפולנית הייתה מעוניינת ליישב ולהפעילם בהקדם. עד מהרה קמו קהילות יהודיות חדשות 'גדולות', לפי מושגי הימים ההם, בערים שצ'צ'ין, ורצ'לב, ואלבניץ וקהילות קטנות יותר בעשרות ערים ועיירות אחרות. היו גם נוסיונות של התיישבות חקלאית בכפרים נטושים. ה'ג'וינט' הקים וצייד גם 38 מרכזי קליטה, 10 מהם בערים שונות בשלזיה ר-6 בקרקוב. למרכזים אלה הופנו פרטריאטיים שים לשהות זמנית, עד שנמצאו להם סיוע קבע נאותים במגורים ובחפציהם. ייבא ה'ג'וינט' ציוד מלא לשני בתי-חולים, אחד בן 500 והשני בן 100 מיטות.³⁶ כן ברם, התכנית ליישובם מחוש של היהודים הפרו. בואם של רבבות יהודים בשירות גדולות שימש עילה למחתרת הלאומנית-האנטישמית להפיץ עלילה בדבר

חינוך, הכשרה מקצועית, תרבות, סעד, שירותי דת והגידה, אלא גם נטל על עצמם את החובה להשלים את מזונם של הפליטים. באזור האמריקני הוקצבו להם 1,500 קלוריות לנפש ליום, והג'וינט סיפק 1,000 קלוריות נוספות. באזור הבריטי קיבלו הפליטים רק 800 קלוריות ליום, והג'וינט סיפק 1,200 קלוריות נוספות.⁴⁸ לתשומת לב מיוחדת זכתה בריחתם של חסידי חב"ד, שמצבם היה קשה במיוחד המשפטי המסוכן. הם היו אורחים סובייטיים שעזבו את בריית-המועצות 'כרפטראינטיס' לפולין, אף כי מעולם לא היו אורחי פולין. היה הכרח חיוני להחיש ככל האפשר את הוצאתם מפולין ואף מחוץ לתחום הגוש הסובייטי, בטרם תתגלה זהותם. מבצע הוצאתם מבריית-המועצות ומפולין היה כרוך בסיכונים רבים, במעשי גבורה ותשייה ובהוצאות גדולות לצורך שיוחדם של פקידים סובייטיים ברשויות שונות. רבים מהם הוצאו מבתי-כלא וממחנות-דיכוח והגיעו לפולין בלואים. היה צורך דחוף להליבישם כיואת, שכן לכושם המרופט עלול היה להסגרם. בסך-ה-כל יצאו עם 'הבריחה' כ-3,000 חב"דניקים.⁴⁹

גם אנשי 'אגודת ישראל' ואדוקים קיצוניים מכל הסוגים זכו לטיפול מיוחד מצד הג'וינט. היו להם צרכים מיוחדים בתחום הכשרות, שמירת השבת ומצוות אחרות, שחייבו סיוורים מיוחדים ונפרדים. רובם לא רצו לעלות לארץ-ישראל וחיכו להזדמנויות הגירה אחרות. הג'וינט הקים עבורם מעון ושני מחנות מעבר נפרדים בצ'כיה.⁵⁰

הבריחה הקיפה גם ילדים יהודיים, בראש ובראשונה יתומים שנגאלו ממשפחות נוצריות וממנורים. הפעולה לאיחרם, פדינם מידי זרים והבאתם לבתי-הילדים היהודיים הייתה פרשה רבה עלילות, דרמטיות, סיכונים ומעשי גבורה, שכן ממשלת פולין סירבה לתקן חוק המחייב החזרת ילדים יהודיים לילדייהם היהודיים. בתחילת 1946 הוערך מספרם של הילדים היהודיים שנמצאו אצל משפחות נוצריות כ-1,200 ומספרם במנורים נאמד כ-1,500-2,000. המפלגות ותנועות-הנוער הציוניות, שהיו מפולגות ביניהן ונאבקו על נפשו של כל ילד יהודי, התאחדו לצורך גאולת הילדים מידי זרים והקימו גוף מאוחד בשם 'הקואורדינציה הציונית לילדים'. הם הבינו כי רק בכוחות משותפים יוכלו למשימה קשה ומסוכנת זו. די היה לכן במאבק עם הארגונים הלא-ציוניים ועם ומי"פ. אלה אמנם לא השקיעו מאמצים מיוחדים לגאולת ילדים יהודיים מידי זרים, אבל קיבלו למסודותיהם ילדים אשר הובאו עליידי פולינים, שביקשו דמי כופר נפש - את הוצאות אחזקת הילדים עד השחרור. הג'וינט הקציב לפדינו של כל ילד 5,000 זלומי ובמקרה הצורך הגדיל סכום זה.⁵¹ ילדים רבים - לא יתומים ולא גאולים - נמסרו לידי פעילי 'הבריחה' על-ידי הורים שהם עצמם החליטו להישאר בינתיים בפולין, אבל רצו למנוע מילדיהם את הסכנות הצפויות להם וקיוו להצטרף אליהם כשלב מאוחר יותר.

תרומתו של ארגון הג'וינט

הקומוניסטים והבונזאים שללו את 'יציא פולין' וגינו אותה במערכת הסברה נמרצת, בכתב ובעל-פה. בין היתר טענו, כי לית יד ליציאת פולין פירושה ניצחון מלא של ההיטלריות, ניצחון האנטישמיות הזואולוגית.⁵² כן טענו, כי את 'אווירת הבהלה' יוצרים אלמנטים אגודתיים-רוויזיוניסטיים, בנסותם להכניס טריון בדרך זו בין ציונים 'מתקדמים' לבין ציונים 'ריאקציוניים'. טענה אבסורדית נוספת הועלתה על-ידם, כאילו הבורחים הם אלמנטים לא-פרודוקטיביים, ואילו 'העמלים', הפועלים ובעלי-המקצוע נשארים.⁵³ יחד עם זאת הם נמנעו עדיין מעימות גלוי עם 'הבריחה' כל עוד זכתה לגיבויים של השלטונות המוסמכים. כן לא סברו כי התנאים בשלים למאבק עם הציונים ולא בל-שכן עם הג'וינט, שהיה המקור העיקרי למימון פעולות ומי"פ, שגם השלטונות היו עדיין מעוניינים, באותו שלב, בפעילותו הן מטעמים מדיניים והן בשל הזדלרים שהכניס לאוצר המדינה.

בראשית 1947 חלו התפחויות חשובות מאוד במצב המדיני הכללי בפולין ובצבחהיהם גם במצבם של היהודים. בינואר אותה שנה התקיימו בחירות לסיים (הפרלמנט הפולני), שלהלכה היו 'תופשות'. בבחירות זכה 'הבלוק הדמוקרטי' של המפלגה השלטת פפ"ר ומשתפי הפעולה עמה כ-80.1% מקולות הבחורים. תוצאות הבחירות הוכיחו, כי רוב האוכלוסייה, או לפחות חלקים ניכרים ממנה, השלימו בליט בררה עם המשטר, בהבינם כי אין להתנגדות כל סיכוי.⁵⁴

התייצבותו של המשטר להפסקת הטרוך הרצחתי, שהיה מכונן בראש ובראשונה נגד היהודים, עורר בקרב חוגים יהודיים נרחבים תקוות באשר לסיבוי קיומם של 'ישוב חיים יהודיים בפולין'. תקוות אלה קיבלו עידוד נוסף, כאשר במקביל הוסיף השלטון, באותו שלב, להתייחס בחיוב ליישוב היהודי ולהתיר בקרבו את הפלורלי-זם והחופש הפוליטי-אידיאולוגי, כולל פעילותם של הארגונים הציוניים. לשיפוד תחושת הביטחון אצל היהודים תרמה בין היתר גם העובדה שלאחר פוגרום קילצה הורשו הועדים היהודיים וגם מוסדות אחרים, כגון בתי-ילדים, בתי-קנים, קיברי-צים וכד' להחזיק משמרות תמושים. כדי להקנות למשמרות סמכות חוקית הם נכללו בארגון המתנדבים האזרחי לעזרת המשטרה אורמי' (Organizacja Milicji Obywatelskiej).

ויליאם בין היה שותף להלך הרוח האופטימי-מסוגן שהשתרר או בקרב רבים מיהודי פולין. בדין-השבון, שהעביר להנהלה האירופית של הג'וינט בפריס, בינוי 1947, כתב בין היתר:

... אף כי עדיין קיימת האנטישמיות במידה ניכרת, אין להבטיח כי איבדה הרבה מתנופתה וכי מגמות אנטישמיות רבות נבלמו. מאז פורסמו תוצאות הבחירות לא נרשמו כל התפרצויות אלימות נגד יהודים. ברם, היהודים הניצולים המעטים עודם עצבניים ומקווים ליותר סובלנות כלפיהם. אף כי יהודים רבים, שקודם לכן ישבו על מזווחותיהם, נרגעו והחלו לעבוד,

בתקווה כי יוכלו לנהל את חייהם בסביבה רגועה, עדיין ישנם אלפים הרר צים לעלות לארץ-ישראל או להגר לארצות אחרות. שינוי האווירה הפוליטית בפולין העלה את האפשרות, כי מספר יהודים שעזבו אל האזורים הכבושים (בגרמניה) כעת הבריחה הגדולה יחזרו כעת לפולין.⁵⁵

על ידידת הרצון לעזוב את פולין ב-1947 השפיעו גם התפתחויות שחלו מחוץ לפולין. המאבק בארץ-ישראל החריף. הבריטים הקצינו את מאבקם נגד היישוב היהודי ונגד ההעפלה. אלפי מעפלים גורשו למחנות בקפריסין. מצד שני הגבירו ארגוני אצ"ל ולח"י את הסרור האנטי-בריטי. הסיכויים לפתרון קרוב ברוח השאיפות הציוניות ולעליית חופשית נראו או קלושים למדי. שערי מדינות ההגירה האחרות הוסיפו גם הם להיות סגורים להגירה חופשית של יהודים. הישיבה במחנות העקורים לא הייתה תחליף לחיי קבע נורמליים, אף כי רבים משוכניהם, ובמיוחד הצעירים, הקימו משפחות וחילוצו ילדם. חוגים אנטי-ציוניים ניסו לעורר תנועת שיבה לפולין. הופצו שמועות בפולין, כי מצב העקורים מייאש, כי רבו מקרי התאבדות בקרבם וכי מתרבים ומחריפים החיכוכים עם התושבים הגרמניים. כשם אחד ממנהלי אונר"א נמסר, כי במשך 11 שבועות התאבדו 21 יהודים, כי בשבוע אחד נדצחו 3 יהודים וכי בניגון נורמן יהודים מתוך ההשמלה.⁵⁶

לחצו נדצחו 3 יהודים וכי בניגון נורמן יהודים מתוך ההשמלה.⁵⁶ לחצו נדצחו 3 יהודים וכי בניגון נורמן יהודים מתוך ההשמלה.⁵⁶ לחצו נדצחו 3 יהודים וכי בניגון נורמן יהודים מתוך ההשמלה.⁵⁶

לחצו נדצחו 3 יהודים וכי בניגון נורמן יהודים מתוך ההשמלה.⁵⁶ לחצו נדצחו 3 יהודים וכי בניגון נורמן יהודים מתוך ההשמלה.⁵⁶ לחצו נדצחו 3 יהודים וכי בניגון נורמן יהודים מתוך ההשמלה.⁵⁶

מפולין אך לא לכניסה למקסיקו. אלפי אחרות זמניות אחרות הושגו בבלגיה, לאיסליה, לצרפת ולארצות אחרות. כל הפעילות הזאת מומנה, ברובה, ונסתייעה על-ידי מחלקת ההגירה של ה'ציוניסט'.⁵⁹

פרק 3: פעולות השיקום

בתחילת 1947, לאחר תום הבריחה הגדולה, נימנו בפולין כ-105,000 יהודים. אלפי פנים הוסיפו לצאת בבריחה המואטת ואלפי נוספים חיכו להזדמנויות ולאפשרויות הגירה, או עלייה לארץ-ישראל, בדרכים בטוחות ונוחות יותר. כרם, ללא ספק היו יהודים רבים שקיוו, כי תינתן להם האפשרות להשתקע בפולין, שבה יוכלו להתפרנס ולחיות ללא חרדה, עוד לביטחונם הפיסי ולענייני ילדיהם. ה'ציוניסט' מצדו גילה נכונות מלאה לסייע להם ביד נדיבה בהגשמת מאוויהם אלה, תוך שהיה מסייע במקביל, באותה מידה של נדיבות, ליהודים שלא ראו לעצמם עתיד בפולין.

1. שיקום כלכלי - הקואופרטיבים והכנסו לשיקום את החשיבות הרבה ביותר בתכניתו ייסס ה'ציוניסט' לפעילות בתחום השיקום הכלכלי. הייתה זו מדיניותו הבסיסית להשקיע מאמצים ומשאבים מרובים בפעולות זו, שמטרתה הייתה לעודד ולזרז את התהליך של הכאת הנתמכים למצב שבו יהפכו למתפרנסים ולמפרנסי משפחותיהם בכוחות עצמם. בתחום זה עלתה מדיניותו בקנה אחד עם שאיפותיו ותכניתיו של מיי"פ, אשר ראה ב'פרודוקטיביזציה' משימה בעלת עדיפות עליונה. גם הציונים חיבבו אותה, אלא שלא קמוניסטים והבונדאים שראו בה אמצעי להשתלבות במשק ובתכרה הפולניים, הם החשיבו אותה כהכנה והכשרה לקראת עלייה לארץ-ישראל. התארגנות בקואופרטיבים יצרניים וקואופרטיבים של שירותים הייתה הדרך הראשית לתעסוקה ולשיקום כלכלי ליהודים, שהחלו להתיישב מחדש בערי פולין ובמיוחד באזורים המסופחים במערב המדינה. גם המשטר עודד את הקואופרציה וראה בה את אחד היסודות לבנייתה של כלכלה סוציאליסטית. מלבד זאת הייתה פתוחה הדרך לפועלים יהודים להשתלב גם במפעלי החצרית המולאמת והמשותקמת, כולל מפעלים חדשים.

מטבע הדברים נטו אלה מבין היהודים - שלא היו בעלי מקצועות חופשיים ופקיזותיים והיו חייבים להתפרנס מעבודת כפיים - להתארגן בקואופרטיבים. במפעלים הקואופרטיביים נשאר עוד מרחב כלשהו לגילויים של יוזמה עצמית, הייתה הרגשה כלשהי של שותפות בעבודת, והעיקר - בקואופרטיבים החדשים שהוקמו על-ידם היו העובדים היהודים בתוך עמם, ביניהם לבין עצמם, באווירה יהודית. כאן עבדו ללא גילויי האיבה שבהם נתקלו במקומות העבודה האחרים, שבהם הם היו מעטים, לפעמים כודדים, בין לא-יהודים רבים.

תורמתו של ארגון ה'ציוניסט'

איגוד קואופרטיבים לפי ענפי הייצור. 'הוועד המנהל של הקואופרטיבים', הרשות הממלכתית העליונה של התנועה הקואופרטיבית, העניקה או 'סולידארנוסיץ' זכות יתר זמנית בכך שלא פירקה את האיגוד לגמרי, בהתחשב בכך שרמת התפוקה והאיגוד בקואופרטיבים היהודיים הייתה גבוהה הרבה יותר מזה של הקואופרטיבים הלא-יהודיים, וכדי שלא להפסיק את הסיוע הרב מצד ה'ג'וינט'. היה ברור כי סיוע זה יוכל להימשך רק כל עוד הקואופרטיבים יסיפו להיות יהודיים. החוק הניל חיזק גם את סמכויות התכנון והפיקוח של האיגודים על הקואופרטיבים המסונפים להם, והטיל על האחרונים את החובה להקפיד בהגשת דינים-יחשבונו תודשיים למרכזי האיגודים. חובה זו חיזקה את הפיקוח של 'סולידארנוסיץ' על הקואופרטיבים היהודיים המאוגדים בו, ובעקיפין גם את אפשרויות הפיקוח של ה'ג'וינט' עליהם ועל האיגוד גם יחד.

התגברות של כוח אדם לקואופרטיבים היהודיים באה מכיון הנוער ואנשים בוגרי מוסדות להכשרה מקצועית, וכן מכיון בעלי-מלאכה וחנונים שנאלצו לחסל את עסקיהם הפרטיים, ככל שהמשלה הצרה את צעדיהם, החל מ-1947, על-ידי הכבדה במיסוי ומניעת אספקת מבגים, חומרי גלם, ציוד ואשראי. ברם, התגברות לא הדביקה את הגידול בכומר הייצור של הקואופרטיבים ואת דרישותיהם לידים עובדות. נוצר מחסור כבד במכשירי-מקצוע, הוחל בקבלת לא-יהודיים כחברים בהם. הקואופרטיבים היצרניים ושל המרכז הכלכלי 'סולידארנוסיץ' כמוסדות יהודיים, אחזו מתוך 11,000 חברים בקואופרטיבים היו לא-יהודיים.⁶² לפי הערכת ה'ג'וינט', בורשה הגיע שיעורם של היהודים שהועסקו בקואופרטיבים בשנים 1947-1949 ל-18-20 אחוז מכות העבודה היהודי במדינה. לפי אותה הערכה התפרנסו באמצע 1947 מעבודה בקואופרטיבים - חברים וכני משפוחותיהם - כ-18,000 גפש.⁶³

גידולה של התנועה הקואופרטיבית היהודית במשך חמש שנות קיומה היה מרשים לא רק במספר הקואופרטיבים וחבריהם כי אם גם כממד הייצור, במחזור העסקים וברוחיהם. כך, לדוגמה, גדל מחזור הקואופרטיבים המאוגדים 'סולידארנוסיץ' מ-700 מיליון זלוטי ברבע הראשון של 1948 ל-2,800 מיליון זלוטי ברבע הראשון של 1949 - גידול של פי ארבעה. 1947 הייתה השנה הראשונה שבה הצליחו קואופרטיבים אלה לא רק לאזן את הוצאותיהם עם הכנסותיהם, כי אם גם להפיק רווחים נאים. הרווח הנקי של 'סולידארנוסיץ' הסתם באותה שנה כ-90 מיליון זלוטי, שמהם העמיד 10 מיליון זלוטי לרשות ומי"פ לצורכי סעד. ב-1948 הגיע הרווח הנקי ל-407 מיליון זלוטי, שמהם הוקצבו 50 מיליון זלוטי לפעולות תרבות. באותה שנה החל 'סולידארנוסיץ' גם להחזיר חובות ל'ג'וינט'.⁶⁴ היו קואופרטיבים ששיגשו עד כדי כך, שהשלוטנות החליטו להלאים ולהפכם לבתי-הדרשת ממלכתיים. כך קרה עם שני קואופרטיבים של חייטים, האחד בזורצ'לאב השני בשצ'צ'ין.⁶⁵

ה'ג'וינט' סייע לקואופרטיבים ולאגודם 'סולידארנוסיץ' הן במומנים והן ביבוא של ציוד וחומרי-גלם, שלא ניתן היה להשיגם בפולין. הממשלה הפולנית מצדה סייעה גם היא באשראי, בהקצאות מבנים ובציוד שהיה מצוי במדינה. חומרי-הגלם והציוד שיובאו על-ידי ה'ג'וינט' לקואופרטיבים וחומרי-הסיוע האחרים שיובאו על-ידי כגון מוון, בגדים, שמכות ותרופות היו פטורים ממכס ומתשלום דמי חבלה ברכבת. כן העמידה הממשלה לרשותו של ה'ג'וינט' מחסנים בנמל גינייה לאחסון הטובין המיובאים עד לחלוקתם כרתבי המדינה.⁶⁶ הסיוע שה'ג'וינט' העניק לקואופרטיבים ו'סולידארנוסיץ' ניתן להלכה כאשראי בצורת הלואות, אשר בעלי החוב אמורים היו להחזיר בהחזרתן. את הכספים המוחזרים אמור היה ה'ג'וינט' להקציב שוב למטרות סיוע בעיקר לשירותי הרווחה: בריאות, חינוך, חרבות וסעד. בסוף 1949, כאשר במסגרת 'ההאחדה' הכללית הוגף גרזן החיסול על רוב המוס-

דות היהודיים ובהם ה'ג'וינט', חוסל גם המרכז הכלכלי 'סולידארנוסיץ'. הקואופרטיבים היהודיים נכללו באיגוד הקואופרטיבים הכללי 'פראצ'א' (ועל - Praca). זיקתם למוסדות יהודיים ארציים ומקומיים נתכשלה, ותוך זמן לא רב איבדו כליל את אופיים היהודי. את-ר-כך טושטשו גם מוצאם היהודי וחלקו של ה'ג'וינט' בהם. הירש סמולר, אשר שימש אז עדיין כיושב-ראש ומי"פ, פנה אל פרנצישק מאזור, מזכיר הוועד המרכזי של מפלגת השלטון. בזמנו, בראשית פעולתו של ה'ג'וינט', נהנה מאזור אישית מן הזדלרים שסופקו לו על-ידי דודי גוויק וגיסלר-בארסקי, לצורך 'עיסוקיו האפלים', לפי הגדרתו של סמולר. זה האחרון ניסה להס-ביר למאזור, כי הקואופרטיבים טרם סיימו את תפקידם בתהליך הפרודקטיביזציה ושיקום הכלכלי של היהודים. מאזור הגיב על כך בגסות: 'אנחנו נכנה את הסוציאליזם בפולין בלי הקואופרטיבים היהודיים המיוזמים שלכם'.⁶⁷

מכשיר השיקום השני - לא זוקא מבחינת חשיבותו - בצד הקואופרטיבים ומרכזם 'סולידארנוסיץ' - היה הבנק היהודי. ראשיתו בקופת מלווה צנועה, שהוק-מה בינואר 1945 בלובלין. לאחר שחרורה של ורשה עברה הקופה לשם במרץ יחד עם ומי"פ. באוקטובר הפכה ל'בנק הקואופרטיבי למען הפרודקטיביזציה של היהודים' (Spółdzielczy Bank dla Produktywizacji Żydów). את התנופה לפעילות בקנה מידה משמעותי קיבל הבנק, כאשר ה'ג'וינט' העניק לו את הקצבתו הראשונה בסך 15 מיליון זלוטי, בתחילת 1946. בספטמבר באותה שנה הגיע הון הבנק לסך של 67 מיליון זלוטי, שמהם קיבל מה'ג'וינט' 52.5 מיליון זלוטי במומנים ועוד 1,261,000 זלוטי במכונות ובציוד. ה'ג'וינט' סיפק מכונות וכלי עבודה ל'סולידארנוסיץ' ולבנק גם יחד, כיוון שהראשון העביר אותם רק לקואופרטיבים ואילו הבנק תילקם גם לבעלי-מלאכה עצמאיים. הוא הדין בהלוואות שהבנק סיפק הן לקואופרטיבים והן לעוסקים פרטיים: בעלי-מלאכה, רופאים, מהנדסים, עורכי-דין, חנונים ואחרים. כך, לדוגמה, העניק הבנק עד סוף 1946 2,009 הלוואות בסך

כולל של 45.5 מיליון זלוטי. כ־25 מיליון זלוטי ניתנו ל־145 קואופרטיבים ר־12.8 מיליון זלוטי ל־1,388 עצמאיים. 14 מיליון זלוטי נוספים נתן הבנק ליועדים יהודי־דתיים המחזיזים שתילקו הלוואות במקומותיהם.⁶⁸ הבנק חיב את לקוחותיו בריבית שנתית של 6 אחוז, בעוד הבנקים האחרים במדינה לקחו 8–12 אחוז. הגובה המקסימלי של הלוואה לקואופרטיב היה 2 מיליון זלוטי ולעוסק פרטי – 100,000 זלוטי. ההלוואות ניתנו לתקופה של חודשיים עד 24 חודשים. כ־1948 הוארך זמן פרעונן של ההלוואות קצרות־המועד ל־12 חודשים ושל האחרות עד 3 שנים. הבנק היהודי סיפק כשני שלישים מכל האשראי שניתן לקואופרטיבים היהודיים. הג'וינט העניק לבנק בשנים 1946–1948 אשראי בסך 229.5 מיליון זלוטי וב־1949 – 75 מיליון זלוטי נוספים.⁶⁹

כ־31 במרס 1949 הסתכם חובם של הקואופרטיבים לבנק כ־242 מיליון זלוטי וחובם של עוסקים עצמאיים כ־102 מיליון זלוטי.

בנוסף לצירוף – מכוונות־תפירה וכלי עבודה – שהג'וינט סיפק לבעלי־מלאכה יהודיים בקואופרטיבים ולעצמאיים, באמצעות 'סולידארנוס' והבנק היהודי לשיקום, סופק על־ידי ציוד חזמה גם באמצעות מוסדות מקומיים ואחרים. כך, לדוגמה, כ־1947 כלבד סיפק הג'וינט של באמצעות 'סולידארנוס' והבנק לשיקום קום עוד 728 מכוונות־תפירה ר־142 ארגונים של כלי עבודה למוסדות שונים ולחיידים בכל רחבי המדינה.⁷⁰

בזומה לאשראי של הג'וינט ל'סולידארנוס' אמר היה הבנק היהודי להתחיל להחזיר את חובו לג'וינט ב־1950, אלא שבסוף 1949 חוסל והולאם גם הבנק היהודי וחובותיו לג'וינט ירדו לסמיון.

2. פעולות שיקום אחרות
במסגרת פעילותו לקידום הפרודוקטיביזציה של היהודים תמך הג'וינט לא רק בעובדים בקואופרטיבים ובעוסקים עצמאיים, כי אם גם ביהודים שעבדו במפעלים ובמשרדים ממלכתיים. סיוע זה ניתן בטובין, בעיקר במוצרי מזון והלבשה, ובמקרה הצורך גם במזומנים, ליהודים שקיבלו שכר נמוך, שקשה היה להתקיים ממנו. ב־1946 קיבלו 900 כורים יהודים בשליוה תחתית תוספת של 1,500 זלוטי לחודש להשלמת שכרם שלא הספיק להם למחיה. כ־1948 נותרו עוד רק 51 כורים שנוקדו להשלמה זו. ב־1949 סיפק עניין הג'וינט ארוחת מחלות לכ־500 כורי פחם יהודי־יים ותמיכה נרחבת יותר לכ־50 נערים יהודיים שעבדו כשוליות לכורי פחם.⁷¹ הג'וינט סיפק סיוע בטובין ובמזומנים גם לאלפי פעילים יהודיים שעבדו בתעשיית זית וזכוכית, סקסטיל, רכב ובמפעלים אחרים ואשר השתכרו ככר־רעב של 3,500–4,500 זלוטי לחודש. כן ניתן הסיוע לכ־3,000 יהודים, שעבדו בכירורחים ממלכתיים

ומוניציפליים שונים, ול־400 קשישים ונכים.⁷² גם כ־700 נערים עובדים קיבלו מענקים מהג'וינט להשלמת שכרם הנמוך כדי רמת מחיה סבירה. בשטחים שסופחו לפולין מגרמניה היו מאות כפרים וחוות חקלאיות גרמניים שנגנשו על־ידי חושביהם, והם היו מיועדים ליישובם של האיכרים הפולנים שפנו מן האזורים במזרח פולין שסופחו לברית־המועצות. כרם, היה גם ניסיון ליישב יהודים על הקרקע, והג'וינט נתן את ידו לניסיון זה. בשנים 1946–1948 הוקמו בעזרת הג'וינט 5 קואופרטיבים חקלאיים ובהם 102 משפחות. 40 משפחות נוספות יושבו, כנראה, בסוף 1948 בעזרת הקצבה של הג'וינט בסך 2.7 מיליון זלוטי.⁷³ היה גם ניסיון להקים קואופרטיב של זייגים יהודיים, שמהם 20 משפחות. הג'וינט השקיע בניסיון זה, שלא האריך ימים, 1.25 מיליון זלוטי כמענק ר־3 מיליון זלוטי כהלוואה. בסך־הכל מנתה ההתיישבות החקלאית היהודית בפולין בסוף 1948 כ־700 נפש.⁷⁴ אין מידע במקורות ששימשו מחקר זה על קציהו מכל מקום כימינו לא ידוע על קיומם של חקלאים יהודים בפולין.

חוליה רבת חשיבות במערכת המוסדות והפעילות לשיקום כלכלי היו בתי־הספר והקורסים להכשרה מקצועית. תחילה עסק בכך במי"פ בעזרת הג'וינט. לאחר זמן לא רב קיבל 'אורט' את האחריות למשימה. כן פעלו בתחום זה גם ארגונים אחרים ובעיקר הקיבוצים הציוניים. כולם קיבלו את רוב המימון ולעתים אף כולו מידי הג'וינט. כבר בסוף 1945 הקיפו המסגרות השונות להכשרה מקצועית כ־4,000 נפש.⁷⁵ ב־1946 הורחבה רשת מוסדות 'אורט' והופעלו במסגרתה קורסים רבים: חצי־שנתיים, שנתיים, דר־שנתיים ותלת־שנתיים. גם ממשלח פולין תמכה בפעילות 'אורט'. ב־1948 הקציבה לפעילות זו 7 מיליון זלוטי במזומנים ועוד 10 מיליון זלוטי במכונות ובציוד אחר, שסופקו על־ידי משרד המסחר והתעשייה. הממשלה העמידה לצורכי 'אורט' בניין בוורוצלאב ששווי הוערך ב־35 מיליון זלוטי. כן הרשתה הממשלה ב־1948 ייבוא חד־פעמי של שעונים משווייץ, בהקצבת התבלה העולמית של 'אורט' ב־צנבה. אלה נמכרו, ובדרך זו הושגו שער ריאלי למטבע החוץ שהוקצב למטרה זו.⁷⁶ בתנאים ששררו אז היה צורך לחזיק חלק ניכר מתלמידי מוסדות ההכשרה המקצועית בפנימיות ולספק להם את כל צורכיהם. קיומו גם קניינות, שבוין קיבלו את מזונם לא רק התלמידים, כי אם גם המורים, המדריכים וכל עובדי 'אורט'. מימוןן של הפנימיות והקניינות סופק, בחלקו הגדול, על־ידי הג'וינט. מוסדות 'אורט' קנו להם שם טוב גם מחוץ לציבור היהודי. לעמים קרובות הם נתבקשו לקבל תלמידים לא־יהודים. ב־1949, השנה האחרונה לקיומו של 'אורט' בפולין, היו כבר קורסים רבים שמספר תלמידיהם הלא־יהודים עלה על של היהודים.⁷⁷ באותה שנה הפעיל 'אורט' 10 בתי־ספר ומרכזי הכשרה, שבהם למדו 2,159 תלמידים. בין המוסדות היה בית־ספר לרזי־טכניקה (ל־34 בנים) ובית־ספר לצילום מעורב (ל־21 תלמידים).⁷⁸

תרומתו של ארגון הג'וינט

בסך-הכל הפעיל 'אורט' בשנים 1945-1949 למעלה מ-100 קורסים שונים, שבהם הוכשרו אלפי בעלי-מקצוע. תעודת הגמר שניתנו לבוגרי הקורסים הוכרו על-ידי השלטונות. רבים מהבוגרים נקלטו בעבודה בקואופרטיבים היהודיים. הגיוניט' מימן לא רק את רוב רובו של 'אורט', כי גם העניק לתלמידים מלגות-מחיה כמשך זמן לימודיהם. בתחילת 1950 הולאמו מוסדות 'אורט' והופקעו מידו הרשיות היהודיות.⁷⁹

פעילות צנועה בתחום ההכשרה המקצועית קיים גם ארגון הנשים הציוניות-יוצרי. בסוף 1946 הפעיל הארגון 32 קורסים. קורסים אלה שימשו כהכנה להשתלבות בעבודה בארץ-ישראל, שהייתה ארץ היעד האידיאולוגית לחניכות יוצרי.⁸⁰

בראשית פעולתו של הגיוניט' בפולין ב-1945 ועד יוני 1948 קיבלו כ-6,000 איש, בוגרים ונערים משני המינים, הכשרה מקצועית במוסדות שמומנו על-ידי בשלמותם או בחלקם. נכון ליוני 1948 נתמכו על-ידי הגיוניט' 72 כתי-ספר מקצועיים ובית-ספר חקלאי אחד, שבו למדו 30 תלמידים (מחוז לקיבוץ ההכשרה של התנועות החלוציות). כן הוחזקו אז על-ידי הגיוניט' 14 פנימות לסטודנטים ולנערים-שוליות, שבהן שהו 700 נפש.⁸¹

3. שירותי הרווחה
ביאות בעיית הבריאות והטיפול הרפואי הייתה אחת הבעיות האקטיות ביותר בתהליך שיקומה של שארית הפלטה. בקרב הניצולים, הן שרידי מחנות הריכוז ומחנות המוות הנאציים והן הרפסרטיאנטים מברית-המוצות - שגם הם היו רובם משחררי מחנות ריכוז וכת-כלא סובייטיים ורובם ככולם היו ניצולי מנפות ורעב - היה שיעור גבוה של חולים, תשושים ונכים. בפולין המשוחררת שרר מצוקה קשה ומחסור כמוצרי מזון, בהלבשה ובתנאי מגורים נאותים. כן חסרו בפולין תנאים אלמנטריים לטיפול רפואי: כתי-חולים, ציוד רפואי, תרופות וסגל רפואי בעל הכשרה נאותה. היה זה אך טבעי, שכבר במשלחתי הסיוע הראשונים של הגיוניט' מטרה, בסוף 1944, אל אזור לובלין המשוחרר, נכללו, כאמור, ציוד לשלושה כתי-חולים - 100 מיטות בכל אחד מהם - וכמות גדולה של תרופות.

ד"ר א' רוזנבלט, מראשי או"ה, היה הנציג הראשון של הארגון היהודי העולמי שקיבל רשות כבר בפברואר 1945, עוד לפני סיומה של המלחמה, לבקר לובלין ובוורשה, על מנת לברר את האפשרויות לחידוש פעולתם של מוסדות טא"ו.⁸² ב-1946 החל הגיוניט' לספק אמצעים ניכרים גם לטא"ו למען פיתוחה של רשת ענפה של מוסדות בריאות.

כרבע הראשון של 1947 עם התייצבות מצבה של האוכלוסייה היהודית לאחר

הרפסרטיאציה מברית-המוצות הבריחה - ההמוניות שתייגן - היו לטא"ו 65 סניפים מחוזיים, נפתים ומקומיים. בסניפים אלה פעלו 55 מרפאות, 6 חזרי חולים, ובהם כתי-חולים קטן של 16 מיטות בקרקוב, 20 חזרי ניתוח, 6 מעבדות, 36 תחנות לעזרה ראשונה ו-15 כתי-מרמקוח. ב-16 מרפאות היו גם מחלקות לרפואת שיניים. ב-23 ערים ניתנה הורכה לנשים הרות. 136 ילדים טופלו בשני מוסדות לרפואה מונעת. 384 ילדים טופלו ב-24 כתי-תינוקות. 280 מבוגרים וילדים אושפזו בשלושה כתי-הבראה לחולי שחפת. בבית-הבראה שיקומי גוסף, שבו היו גם כתי-מלאכה, שהו 50 איש. 13 סניטרים עבדו בריכוזים קטנים, שבהם לא הוקמו מרפאות. בסך-הכל היו אז לטא"ו 208 מוסדות בריאות שונים.

במפקד שנערך באותו זמן על-ידי טא"ו התפקדו 474 רופאים יהודיים, 71 רופאי שיניים, 168 סטודנטים לרפואה ו-5 סטודנטים לרפואת שיניים. מבין הרופאים היו 177 מומחים למחלות פנימיות, 50 מומחים למחלות ילדים, 55 גניקולוגים ו-40 מומחים למחלות עור. ייתכן שמספר קטן של רופאים לא השתתפו במפקד. בינואר 1947 ניתנו במוסדות טא"ו כ-32,000 טיפולים אינדיווידואליים ובפברואר - כ-36,000.⁸³

בקיץ 1947 בילו אלפי ילדים יהודיים בקייטנות לחודש ימים. כ-3,000 ילדים בילו בקייטנות של ומי"פ וטא"ו. הארגונים הציוניים וה'בונד' קימו קייטנות נפרדות משלהם. אף כי אלה ואלה מומנו על-ידי הגיוניט', עקרוניח לא נראה לו הפיצול המפלגתי בתחום זה.⁸⁴

ב-1948 הורחב הביטוח הרפואי הממלכתי, ואנשים רבים, שנקטו עד אז לטיפול יכולים היו לעבור לטיפולו של השירות הרפואי הממלכתי. הדבר אפשר לטא"ו להתרכז ברפואה מונעת, בטיפול בתינוקות, ברפואת שיניים ובעיקר בטיפול בחולי השחפת הרבים בקרב האוכלוסייה היהודית. לצורך זה הוקם מוסד לילדים חולים בשחפת-עצמות. המוסד הוקם בעיירה סרוזבורג בשלזיה, ואושפזו בו 15 ילדים.⁸⁵ כן הוקם מוסד שיקומי לחולי שחפת כרוניים ומבריאים בעיירה יאר, שבו אושפזו 50-60 איש חסרי בית, אמצעי קיום ומקצוע. במוסד זה היו שני כתי-מלאכה, למוצרי הלבשה ולמוצרי עור עדינים. בעיירה אוטבוצק ליד הרשה חודש, באביב 1949, קיזמו של בית-ההבראה לחולי שחפת יהודים, שפעל שם לפני המלחמה ונשא את השם העברי 'בריאות'.⁸⁶

גולת הכותרת של פעילות טא"ו הייתה פתיחת כתי-חולים גדול יחסית, ומצויד במיטב הציוד החדיש והמודרני באותן שנים, בעיר ואלבז'יץ בשלזיה תחתית. עד מהרה נפוצה הידיעה על רמתו הגבוהה של בית-החולים היהודי והוא הוצף פניות מצד חולים לא-יהודיים, שלא הרשו ריגום. עד ה-30 בספטמבר 1948 טופלו כבתי-החולים 518 חולים שרק 147 מהם היו יהודים. באוקטובר 1949 הפקיעה אותו עיריית ואלבז'יץ מידו בעליו היהודים. ביולי 1950 הופסקה פעילות טא"ו במדינה כולה וכל מוסדותיה הולאמו.⁸⁷

תרומתו של ארגון הגיוניט'

חינוך והתבות
 פעולות ראשונות בחומי החינוך והתרבות החלו כבר בחודשים הראשונים לאחר השחרור מן הכיבוש הנאצי, עם התארגנותן של הקהילות הראשונות של שארית הפליטה. ברם, תנופה נמרצת ומואצת קיבלה פעילות זו מראשית 1946 עם כואם של רכבות רפטיראנטים מברית-המועצות הודרחתם הנדיבה של כספי ה'ג'וינט'. הניצור לים השבורים והרצוצים, גופנית ונפשית, גילו יצר קיום וחיוניות רבה, ועד מהרה התפתחה פעלתנות ענפה בחיי-הציבור בכלל ובמיוחד כחתומי החינוך והתרבות. כרגיל אצל יהודי פולין, הופיעו גם הפיצול והפילוג האידיאולוגי-פוליטי המופרז לפי הקווים והדפוסים שמלפני השואה, כאילו לא קרה כינתיים דבר. ההכזל היה רק כמותי. מלבד הכמות היה זה חיקוי מיניאטורי למה שהיה בעבר.

חרבות והסביר אותן בריאקציה לקהיון החושים ולקפאון הרוחני, שנכפו על הניצולים בשנות השואה. יחד עם זאת מתח ביקורת על ההגזמה בריבוי ועיווח ואקספוז המונית, שאף כולן נתבקש ה'ג'וינט' לממן. הוא גם מצא לנחוק לציין, כי עד שהיישוב החדש של יהודי פולין לא יזא מסוגל לממן את כל אלה בעצמו, יהיה הכרח להגביל ולצמצם את הפעלתנות המופרזת.⁸⁶

בקרב ניצולי מתנות הריכוז הגרמניים וניצולי המחנות השונים היו מעט מאוד ילדים. רק עם הרפטיראנטים מברית-המועצות באו אלפי ילדים. בית-הספר היהודי הראשון נפתח בביאליסטוק עם מספר קטן של תלמידים שלמדו יידיש, עברית וחשבון. בתחילת שנת הלימודים 1945-1946 נפתחו בית-הספר היהודי גם בערים לודז', לובלין, קרקוב, רישו, ריקבאן ואז'וב. בית-הספר בלודז' היה הגדול שבהם. היו בו 8 ביותות, 350 תלמידים ו-15 מורים. בשלושה תחתי, שבה היה בראשיתה של אותה שנת לימודים רק בית-ספר קטן אחד (בריקבאן). היו כסוף 1946 23 בתי-ספר, ובהם 1,700 תלמידים ו-116 מנתכים.

באותם ימי 'בראשית' לא היו עוד תכניות לימודים, ספרי לימוד או ציוד אחר. משימת הלימודים בצעה תוך כדי אלמור, הודות למסירותם של המורים, שרק לחלקם הייתה הכשרה חינוכית פורמלית. כ-1 בנובמבר 1946 התכנסה בלודז' ביוזמתה של מחלקת החינוך ליד ומי"פ, ועידה ארצית לענייני חינוך, בהשתתפות של כ-150 מורים, מחנכים ועסקני ציבור בתחום ההשכלה, ונכח בה גם נציג מינסטריון ההשכלה. בוועידה התנהלו ויכוחים רבים, בעיקר בין הציונים ומתנגדיהם, בשאלת לשונות ההוראה ותכניות הלימודים. להלכה הושגה הסכמה, כי הילדים ילמדו יידיש החל מכיתה א'. עברית ופולנית הוחלט ללמד החל מכיתה ב'. נציג המינסטריון דרש ללמד פולנית החל מכיתה א' ועברית רק החל מכיתה ד'.

הוועידה זחתה את דרישתו. באוחו שלב לא עמדו שלטונות ההשכלה על שלהם, אבל לא לאורך ימים. כן הוחלט לציין בבתי-הספר את החוגים היהודיים וללמד את תולדות עם-ישראל. אשר למטרות החינוכיות ותוכנו של תכניות הלימודים הם הוסכם על נוסחת פשרה מעורפלת שכל צד יכול לפרשה לפי השקפותיו: 'מטרתו של בית-הספר היהודי היא להקנות לזור הצעיר היהודי חינוך לאומי, זמקטי וחילוני ברוח האידיאליים המחזקמים של זמננו'. כן הוחלט, חוך הימנעות הנציגים הציוניים, כי מערכת החינוך צריכה להיות אחידה.⁸⁷ אלא שבמצב הפיצול המפלגתי וחילוקי העדות העמוקים בין הציונים והלא-ציונים ובן בין החרדים (שהיו אמנם מיעוט חלש) והחילוניים לא ניתן היה לממש את החלטות הוועידה, ובל עוד המפלגות השונות נהגו מחפש פעולה, לא ניתן היה למנוע את הפיצול גם בחינוך. בזמן שהוועידה קיימה את דיוניה, היה כבר בלודז' בית-ספר עברי ובו 260 תלמידים, כ-7 כיותות, ו-10 מורים. רוב בתי-הספר נשאר ברשת של ומי"פ, כל עוד הורשתה להתקיים, אבל במקביל לה הקימו התנועות החלוציות רשת של בתי-ספר עבריים, והחרדים הקימו להם כמה מוסדות תלמוד תורה וישיבות. ה'ג'וינט' תמך בכל הזרמים בתהיך היהודי במידה שווה. כלומר לפי מספר תלמידיהם ומוריהם. כסוף 1946 דיווח ה'ג'וינט' על 349 מוסדות חינוך ותרבות שהוכרו ונתמכו על-ידי, ואשר שירתו מעל ל-20,000 נפשי ילדים, בני-נוער ומבוגרים.⁸⁸

בשנת הלימודים 1947-1948 החל תהליך שילובם של בתי-הספר היהודיים ברשת החינוך הממלכתית. השילוב חל על בתי-הספר של ומי"פ. הם חויבו להנהיג את תכנית הלימודים המחייבת בבתי-הספר הממלכתיים. יחד עם זאת, הם הורשו להמשיך בהוראת יידיש ועברית כתוספת ובמימן הרשויות היהודיות. היתה בכך מצד אחד הקלה בהחזקה בתי-הספר היהודיים, שאותה קיבל על עצמו מינסטריון ההשכלה. ומי"פ, ובאופן מקיף ה'ג'וינט', המשיכו לשאת בהוצאות הוראת המקצור עות היהודיים כולל החזקת מפקח מיוחד על הוראתם, ובנוסף לכך היה עליהם להשלים את שרסם של כל המורים בבתי-הספר היהודיים, שכן שברם החדשים של המורים ברשת הממלכתית היה 7,000-8,000 זלוטי, ואילו המורים בבתי-הספר היהודיים קיבלו לפני השילוב 18,000-19,000 זלוטי חודשי. ההשלמה הייתה הכרחית, שכן היה חשש שבשילוב יגרום לפרישתם של המורים הטובים דווקא, שיעדיפו לעבור לעיסוקים מכביסים יותר. בשנת הלימודים 1948-1949 היו ברשת של ומי"פ 22 בתי-ספר ובהם 3,129 תלמידים ו-188 מורים. בשני בתי-ספר - בקרקוב ובורוצלאב - היו גם כיותות ה'ר"ט' (תיכוניות). בנוסף לכך כללה הרשת החינוכית היהודית כיי"ס למוסיקה בוורוצלאב ובו 73 תלמידים, כיי"ס למפגרים ומואבלים בסרובצבורוב ובו 30 תלמידים וכן 12 קורסים של אחר הצהריים, שמנו 174 תלמידים.

הוראת השילוב לא חלה על בתי-הספר העבריים, שהוחזקו על-ידי התנועות

הציוניות החלוציות, ועל מוסדות הלמוד התורה המעשים (כולם במימון ה'ג'ויניס'). בת-הספר העבריים, שבהם למדו כ-900 תלמידים, היו ממלאי מיועדים לחיסול מפני שב-1949 חוסלו כל הארגונים הציוניים. הישיבות המעטות התחילו עוד בסוף 1946, כאשר בחורי הישיבות יצאו כמעט כולם עם הבריחה הגדולה. כ-600 מהם הגיעו אז לפריס, שם דאג ה'ג'ויניס לקיומם עד שיהיו יכולים לעלות לישראל או להגר לארצות-הברית. ב-1949 חוסלה במקומה השלטונות גם 'הקואורדינציה הציונית לגאולת ילדים', שזכותה לסייע נדיב במיוחד מאת ה'ג'ויניס'. ילדים יהודיים, שלא נגאלו עד אז, אבדו לתמיד לעם היהודי. היה עוד ניסיון ב-1949 להקים ישיבה של 20 אברכים, כדי להכשירם כרבנים לקהילות הדתיות, אלא שהזכר לא יצא לפועל, לאחר שבצל הצרעה, הרב הראשי דוד כהנא, מיהר לעלות ארצה משניתנה לו האפשרות לכך.⁹¹

כאמור נתאפיין ניסיון שיקומה של שארית הפלטה בפולין בפעלתנות רבה בחיי החברה והתרבות. רוב הפעולות - הוצאות, סמינרים, ערבי ספרות, קונצרטים לשירה ומוסיקה כללית ויהודית - בוצעו על-ידי המפלגות השונות אשר היו מעוניינות לרכוש חברים ואוהדים רבים ככל האפשר. תרומה רצינית לחיי התרבות הערים תרמו גם עשרות אנשי רוח, סופרים, עיתונאים ואמנים. כמעט כולם רפטריאנטים מברית-המעצמות. ימי ראשון בשבוע - יום השבתון הרשמי - היו גדושים פעולות רבות בכל יישוב יהודי. בכל ועד יהודי מקומי פעלה ועדת תרבות, אשר ארגנה מופעים שונים, מקהלות, להקות זרמטיות, ספריות וכר.

בדצמבר 1946 התקיימה בוורוצלאב ועידה רבת משתתפים - 400 צעירים ו-1,100 אורחים - של פעילי תרבות, אשר החליטו להקים 'חברה יהודית לתרבות ולאמנות'. בקיץ 1947 התקיימה בלודז' ועידת היסוד של חברה כלל-ארצית לתרבות יהודית. חברה זו הפכה לאחר מכן, ב-1950, לארגוןם היציג היחיד של יהודי פולין, לאחר חיסולם של ומי"פ וסניפיו, אשר הולכה התאחדו והתמזגו לגוף אחד עם התכרה לתרבות.⁹²

אגודת סופרים ועיתונאים יהודים קמה בלודז' וקיבלה לרשותה בית גדול, שבו היה בין היתר אולם גדול למופעים, בעיקר 'ערבים ספרותיים', משרד האגודה וכן קנטינה לחבריה, שבה סעדו כ-60 איש בכל יום. האגודה פרסמה ירחון ספרותי בשם 'ידיעש שריפפן' ('כתבים יהודיים'). כן פעלה לזדה הוצאת ספרים 'ידיעש בור', שהוציאה לאור ב-1948 8 ספרים, ב-1949 - 10 ספרים וב-1951 הגיעה ל-23 ספרים.⁹³

פריחה יחסית הייתה גם בחחום הספרות הפריודית והעיתונות. ומי"פ הוציא לאור עיתון ביידיש, שהופיע שלוש פעמים בשבוע, בשם ראם נייע לעבן ('החיים החדשים'), ואילו הפרקציה היהודית במפלגת השלטון פפ"ר פרסמה שבועון ביידיש בשם פאלקשטיממע ('קול העם'). כל המפלגות ותנועות זנוער פרסמו שבועונים,

ירחונים, וביולטינים ביידיש, בפולנית וכעברית שמספרם הגיע לעשרות. הוקמו גם שני תיאטרונים מרכזיים בנוסף לעשרות להקות זרמטיות מקומיות. בלודז' הוקם תיאטרון יידיש בהנהלתה של השתקפית איזע קמינסקה, אשר בינואר 1950 הפך לתיאטרון יידי ממלכתי. התיאטרון השני, שהציג ביידיש גם הוא, הוקם בוורוצלאב.

מיד לאחר שתורה של לובלין הופעלה 'ועדה היסטורית יהודית מרכזית', אשר החלה בגביית עדויות ובאיסוף מסמכים על שואת יהודי פולין. דחיפה רצינית להרחבת פעילותה קיבלה הוועדה עם גילויין של ארכיון ההיסטוריון עמנואל רינגלבלום, שתיעד מדי יום ביזמו את גטו ורשה עד יומו האחרון. חלקו האחד של הארכיון נתגלה בספטמבר 1946. חלקו השני נתגלה בדצמבר 1950, כבר לאחר שהוועדה ההיסטורית הפכה להיות 'מכון יהודי היסטורי' במסגרת האקדמיה הפולנית למדעים, ב-1948. עד אמצע 1947 פרסמה הוועדה 35 מחקרים ודו"חות.

הפעילות התרבותית-חברתית הענפה בקרב שארית הפלטה בפולין בשנים הנסקרות הייתה כל כולה של ה'ג'ויניס', אשר סיפק את האמצעים הכספיים הדרושים. נציגיו במקום השכילו להבין את צורכי הניצולים בחומר וברוח ועשו כמיטב יכולתם לסיפוקם של צרכים אלה. הוצאות ה'ג'ויניס' בפולין לפעולות תרבות ב-1948, לדוגמה, הסתכמו ב-151.1 מיליון זלוטי, שהיו 21 אחוז מהקציב הוצאותיו הפונקציונליות באותה שנה.⁹⁴

לפי אומדן שנערך במשרד ה'ג'ויניס' בוורשה, בחחילת 1947, היו מעל לשליש מכל היהודים שנמצאו בפולין חולים, נכים, קשישים ונשים שלא יכלו לעבוד מחוץ למשק ביתן.⁹⁵ למעשה, לא הם בלבד היו זקוקים לסעד. ניצולי השואה כולם היו אביזנים חסרי-כל, וזאת בארץ חרבה, שהמחסור והמצוקה פגעו כמעט בכל אוכלוסייתה. גם לא-יהודים רבים נזקקו לסעד, ולשם כך פעלו במדינה בשנים הראשונות לאחר שתורה 23 ארגונים פילנתרופיים זרים (בנוסף למקומיים), שהקימו מועצה משותפת לתיואום פעילותם - Council of Foreign Voluntary Agencies. עד סוף 1946 פעלה בפולין גם אונרד"א.

ה'ג'ויניס' ערך הכתנה בין אנשים שנוקקו לסיוע זמני כגון עובדים, שהיה צורך להשלים להם את שכרם, תלמידי קורסים להכשרה מקצועית, סטודנטים, אנשי התנועה החלוציות, שישבו בקיבוצים וחיו לתורם לעלות בעלייה חוקית או ב-'לתי-חוקית', וכי"ב, לבין נזקקי סעד כרוניים: חולים, קשישים ונכים. מכל ענפי הסעד זכה הטיפול בילדים לעדיפות עליונה. הילדים המעטים מבין ניצולי השואה, ואלה שנולדו לניצולים לאחר השואה, היו נכס יקר מאוד לא רק להוריהם, כי אם לציבור היהודי כולו וזכו על כן לדאגה ולטיפול מיוחדים. ילדים רבים ללא הוריהם,

וגם בנים להורים שעבדו, הוכנסו לבתי-ילדים. היו בתים שהוקמו על-ידי ומי"פ והיו שהוקמו על-ידי המפלגות השונות שהתחרו על נפשות הילדים. היו גם, כאמור, בת-ילדים, שהוחזקו על-ידי טא"ז בשל בריאותם הלקויה של הילדים. על רמת הטיפול במוסדות הילדים כתב ויליאם כיון:

... מוסדות הילדים בפולין שווים ברמתם לאלה שבארצות-הברית. יש לנו גם מוסדות למופת. באחד מבתי-הילדים ליד ורשה, לדוגמה, קיים משק מושלם עם יסוד מסוים של שלטון עצמי. הילדים עושים את העבודה בהם גחת מומחים. ... ואם תשאול, האם יש להם גם מספיק זמן ללימודים, אני יכול לומר לכם, כי החלמידים הטובים ביותר בבתי-הספר הממלכתיים הם הילדים היהודיים חניכי בתי-הילדים.⁹⁶

להתחשבות מיוחדת מצד ה'ג'וינט' זכו גם הקשישים המעטים ששרדו מן השואה. בחולת 1947, לאחר שחלה התייצבות יחסית במצבה של האוכלוסייה היהודית, הוקמו 9 מעונות לקשישים שבהם שכנו 377 איש. 8 מעונות הפעלו על-ידי ומי"פ, ואחר, וכו' 12 זקנים, על-ידי ועד הקהילות הוותיקות. במשך הזמן הוכנסו למעונות הקשישים גם נכים וחולים כרוניים, אבל ב-1948 יום ה'ג'וינט' הפרדה מלאה בין שלוש סוגי המאושפזים, על אף העלייה בהוצאות התחזוקה, כדי לשפר את הטיפול בכל המאושפזים.⁹⁷

ב-1948 הוציאה מחלקת הסעד של ה'ג'וינט' כ-41.5 מיליון זלוטי לתשלום סעד במומנים לנוקמים מבוגרים, לפי הפירוט הזה (בסכומים מעוגלים):

לוח 4: הוצאות ה'ג'וינט' למטרות סעד בפולין (1948)

קשישים - תמיכה כספית חודשית	869
חולים כרוניים - תמיכה כספית חודשית	349
נכים - תמיכה כספית חודשית	671
רפטיאנטים - מענקים חד-פעמיים	1379
נוקמים אחרים - מענקים חד-פעמיים כסיוע חריג	3837
סה"כ	6705

עיקרו של הסיוע ניתן בטובין ולא במומנים. מסיוע זה נהנתה כל האוכלוסייה היהודית, על כל מוסדותיה וארגוניה, וגם היחידים. הוחל בו עוד ב-1944 והוא נמשך עד סוף 1949, כשה'ג'וינט' נאלץ להפסיק את פעילותו. משלוחי הטובין כללו מצרכי מזון (אבקת חלב, אבקת ביצים, שימורי בשר הדגים, שימורי פירות וקטניות, קמח,

מצות לפסת, דברי מתיקה ושוקולד, תה וקפה). נעליים ומוצרי הלבשה חדשים ומשומשים, סדינים ומינכות, תרופות וציוד רפואי, חומרי גלם, כלי עבודה וציוד לקואופרטיבים ולבעלי-מקצוע עצמאיים, ציוד לימודי ואחר לבתי-ספר ולמוסדות חינוך, כלי שולחן ומטבח, תשמישי קדושה, וכן ציוד וחומרים אחרים, ככל שנדרשו על-ידי המוסדות השונים. בין היתר סיפק ה'ג'וינט' גם כלי רכב לארגונים שנוקקו להם. ב-1946 ייבא ה'ג'וינט' 12 משאיות: 5 מהן ניתנו לומי"פ, 2 לטא"ז, 2 להחלקת רכב השאיר ה'ג'וינט' לצרכיו הוא. החומרים השונים נרכשו בארצות-הברית ובארצות אחרות לפי הכדאיות. חלקם נתרמו ל'ג'וינט' על-ידי ארגונים יהודיים, לנסמנשפטרים וחורמים פרטיים. גם החומרים שנקנו נרכשו בדרך-כלל במחיר רים מוזלים מסוכנויות ממשלתיות אמריקניות, כגון מעוּפּי הצידו של הצבא לאחד המלחמה, ומסוכנויות אחרות שפעלו שלא על בסיס דווחי. ב-1946 יובאו על-ידי ה'ג'וינט' כ-9 מיליון ליברות טובין וכו' 1947 כ-9.5 מיליון ליברות. מעל לשני שלישים היו מוצרי מזון.⁹⁸

ה'ג'וינט' הגיש סיוע גם למשפחות נוצריות, שנחמנו מסחור ליהודים והצילו אותם ממות בשנות השואה, אשר נמצאו במזוקה לאחר המלחמה. ועדה מיוחדת שהוקמה על-ידי ה'ג'וינט' דאגה לאיתור הנוקמים האלה. כן הגיש ה'ג'וינט' סיוע למגורים קתוליים אחרים, אשר בזמנו הסתירו ילדים יהודיים.⁹⁹ באביב 1947 נפגעו משפטור נות כבדים אחרים אחרים בצפון פולין, שלא ישבו בהם יהודים. בהיענות לפנייתו של משרד העבודה והסעד הפולני תרם ה'ג'וינט' לנפגעים כמה עשרות טון של קמח, שעורה, שימורי מזון, בגדים ומינכות.¹⁰⁰ כן נהג ה'ג'וינט' להעניק, לעתים, מעט קים לארגונים נוצריים שהייתה לו הערכה חיובית על פועלם. כך, לדוגמה, העניק ב-1948 150,000 זלוטי לליגה הפולנית האנטי-גוענית¹⁰¹ ר' 100,000 זלוטי לארגון 'הקהילה הפולנית החדית'.¹⁰¹

בנוסף לסעד החומרי הגיש ה'ג'וינט' לשארית הפלטה בפולין גם סעד משפטי. במשרד ה'ג'וינט' בוודשה הופעלה מחלקה משפטית אשר טיפלה בבעיות המשפטיות הכרוכות בפעילות ה'ג'וינט' עצמו ובבעיותיהם של יהודים שנוקקו לסעד משפטי. ויליאם ביינ - המנהל הכללי - וגיטלר-בארסקי - המזכיר הכללי - של ה'ג'וינט' הוכרו שניהם על-ידי השלטונות כעורכי-דין והוקנו להם הסמכויות הפרטיות הקשורות במעמד זה, כדי להקל עליהם במגעייהם עם השלטונות בניינים אשר חיבבו סמכות זו. הסיוע המשפטי של ה'ג'וינט' נדרש בעיקר בשני סוגים של עניי-נים: תביעות להחזרת רכוש ותעודות לצורך הגירה תקינה.

ב-2 במרס 1945 פרסמה ממשלת פולין הזמנית צו בדבר החזרת רכוש נטוש לבעליו (Dekret o zwrocie majątków opuszczonych). תוקפו של הצו חל גם על רכוש שמבחינה פורמלית חתמו בעליו הקודמים על הסכמתם להעבירו לידים אחרות, ושניתן היה להוכיח, כי 'ההסכמה' הייתה כפויה. כן הוכסת

לאחר המלחמה פעל מחלקות כאלה כמעט ליד כל הארגונים היהודיים בכל רחבי חבל העצמאות והיהודים היהודים נהגו לפרסם רשימות ארוכות של מחפשי קרובים, שכן לא רק הניצולים חיפשו את קרוביהם, כי אם יהודים יוצאי אירופה חיפשו גם הם קרובים מבין הניצולים. ב-1947 העסקו במחלקה זו בורשה 12 איש מבין 127 עובדי ה'ציוניסטי' בפולין כולה. בן העבר המשרד באותה שנה להנהלה האירופית 16 ספרים, שכללו את שמות כל הניצולים בפולין, לצורך הפצתם בכל חפצות ישראל.¹⁰⁶ המחלקה הצליחה לאתר 564 קרובים מבוקשים ולקשר ביניהם לבין מבקשיהם. כן הצליחה-לאחר 60 ילדים מבוקשים, מהם 6 שהוחזרו אל הוריהם שניצלו גם הם.¹⁰⁷ בסוף 1948 נסגרה המחלקה יחד עם מחלקות הסעד וההגירה, עם צמצום פעילותו של ה'ציוניסטי' לקראת הפסקה גמורה של פעילותו שנה לאחר מכן.

4. ארגונים ופעילות שלא כמרכת הממסד היהודי

הגירה ועלייה (חוקית)
 במגשר הראשון של הממשלה הפולנית הזמנית, אשר הוקמה בלובלין ב-1 בינואר 1945 בראשותו של אווארד אוסובקה-מודאבסקי, הוזכרו גם היהודים, והובטח שוויון זכויות לאלה מהם שירצו לבנות את חייהם מחדש בפולין. בן הובטח חופש הגירה למי שלא רצו להישאר בפולין.¹⁰⁸ הממשלות שקמו לאחר-מכן, לאורך השנים הנסקרות כאמור, נשארו בדרך-כלל נאמנות להבטחת אוסובקה-מודאבסקי, והיו רק הפסקות קצרות יחסית, שבהן נתקלו היהודים שביקשו להגר כקשיים או בקירוב.

לאחר שמעצמות המערב הכירו בממשלה הפולנית, הוקמו קונסוליות של המדינות המערביות. בפברואר 1946 הורשחה הסוכנות היהודית לארץ-ישראל לפתוח משרד ארץ-ישראלי שטיפל בעלייה החוקית, על אף ההתנגדות לכך של הממסד הקומוניסטי-בונדאי במיפ מצד אחד והלחצים מאחורי הקלעים נגד פתיחת המשרד - שהופעלו עליידי השגרירות הבריטית בפולין - מצד שני. עם פתיחת המשרד נרשמו לעלייה כ-40,000 יהודים, אשר לצערם נוכחו לדעת כי ביד המשרד הארץ-ישראלי מצויים רק סרטיפיקטים בודדים, וכי לפי שעה פותחה לפנייהם רק דרך היציאה בעזרת ארגון 'הבריחה'.

בחחילת 1947 סגרה, כנור, ממשלה פולין את הגבולות לבריחה בלתי-חוקית. הגירה חוקית הותרה, אלא שממדיה היו צנועים, מפני שארצות הגירה הקלסיות נשארו סגורות בפני מהגרים יהודים. במשרד ה'ציוניסטי' בורשה פעלה מחלקת הגירה, אשר סייעה ליהודים שרצו להגר על אף הרגיעה במצב הביטחוני בפולין. כן נכנס לפעולה גם ארגון ה'איס' (Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society), אשר עסק בעיקר באיתור אפשרויות הגירה לצורך התיישבות קבע ובארגון ההגירה הזאת, כלומר הטיפול בהשגח כל החצרות הנדרשות, כולל

לבעלים החקיקים החזר ההכנסה מרכושם בתקופה שבה היה מותר. ¹⁰² לכאורה היה זה חוק חיובי מאוד ומבטיח רבות מבחינת עניינם של היהודים הניצולים. לא הייתה זו יד המקרה, שהחוק פורסם לפני שמעצמות המערב הכירו בממשלתה החדשה של פולין, ואף לפני חום הקרבות, שכן הוא נועד, בין היתר, לרכוש את אחדת המעריב למשטר החדש. לאחר שפורסמו נוהלי הביצוע ותקנותיו, החברר כי אין לממשלה הפולנית כל כוונה להחזיר לניצולים היהודים את רכושם, ולא כל שכן את רכוש קרוביהם. עד שהודגרה המחחרת הלאומית, פוזזו יהודים בדרך-כלל להגיש תביעות עזר רכוש. קרו מקרים לא מעטים שבהם נרצחו יהודים לאחר שהעזו לבקר בבתייהם לשעבר. גם ב-1947 ואילך, כאשר הפחד מפני רצח פחת, או אף נעלם, היה קשה מאוד להגיש תביעות לחזרת רכוש. הורשו לכך רק בעלי הרכוש עצמם או קרוביהם השישירים (בעל, אישה, הורים, צאצאים, אחים ואחיות). רוב הנספים לא השאירו אחריהם ירושים ישירים. השגת האישורים וההוכחות שנדרשו נתקלה בקשיים גדולים וחסכת מצד הפקידים ברשויות המוסמכות. גם לאחר שמשהו הצליח להתגבר על כל המכשולים, היה עליו לחכות 10 שבנים עד ליימוש וכותו, בנימוק שמה יופיעו בינתים הובעים נוספים. ה'ציוניסטי', שתחילה נתלץ להגיש סיוע משפטי לחובעים החזרת רכושם, קיבל רמזים חד-משמעיים, כי השלטון אינו רואה בעין יפה פעילות זו, והיא עלולה לסכן את האפשרות שה'ציוניסטי' יוכל להמשיך לפעול. כיון נאלץ אפוא להפסיק את הסיוע הזה, ואף ביקש מהממונים עליו שלא להזכיר עוד נושא זה בחילופי האיגרות עם משרדו.¹⁰³ הממשלה הפולנית דחתה גם את פנייתו של רפי"פ להכיר בו כירש נכסיו של הקהילות היהודיות (בפולין שמלפני המלחמה היה גם רכוש ציבורי ונכסי דלא-ידיי רבים של ארגונים ומוסדות יהודיים, בנוסף לאלה של הקהילות). ממשלה פולין העדיפה לרשת בעצמה את כל הרכוש הזה. כן העדיפה שלא לעודד התנגדות נגדה מצד האוכלוסייה העירונית בפולין כולה, שהחזיקה ברכוש היהודי הנטוש. יהודים מעטים בלבד הצליחו לממש משהו מרכושם לשעבר עליידי הסדרים פרטיים עם מחזיקי הרכוש, וה'ציוניסטי' עוד להם להוציא את כספם לחוץ-לארץ, עליידי כך שקיבל מהם את הזולטים הפולניים לצורך הוצאתו בפולין והחזיר להם חלקים בארצות שאליהן היגרו. ברם, היו אלה, כאמור, מקרים בודדים.¹⁰⁴

עודה חשובה הגישה המחלקה המשפטית של ה'ציוניסטי' ליהודים-פולנים בפולין גופא, ולכאלה ששהו מחוצה לה ונוקטו לתעודות שונות על מוצאם. בעיקר היה צורך בתעודות לידה לצורך סיוור הגירתם וכן לצרכים אחרים. רבים מן הניצולים נאלצו בזמנו לשנות את שמותיהם, ניצלו בעזרת תעודות מזויפות ונוקטו לאתר המלחמה לתעודות המוכיחות את זהותם האמיתית. הייתה זו משימה קשה ל'ציוניסטי', שכן כל טיפול חייב השגת עדים.¹⁰⁵ במשרד ה'ציוניסטי' בורשה פעלה גם מחלקה לחיפוש קרובים. בשנים הראשונות

אשרות-מעבר. ה'ג'ויני' מימן את הוצאות ההסעה של המהגרים וטיפול גם מצד בהשגת אשרות כלשהן, גם אם לא הוכלו לארץ יעד קבועה. בפעולה זו נמשך שיתוף הפעולה בין ה'ג'ויני' לארגון הבריחה, אשר עסק גם הוא בהשגת אשרות מכל סוג שהוא, בעיקר אשרות-מעבר, כאשר המטרה הייתה להוציא מפולין יהודים רבים יותר בכל האפשר, שמגמת פניהם היא להגיע בסופו של דבר לארץ-ישראל כדרך חוקית או לא-חוקית. צרפת שימשה כארץ מעבר עיקרית לפליטים יהודים, מהם מועמדים לעלייה לארץ-ישראל ומהם מהגרים לארצות אחרות. בלגיה ואיטליה העניקו גם הן אשרות מעבר בממדים צנועים יותר, ואילו מדינות דרום אמריקניות סיפקו אשרות-כניסה, רובן פיקטיביות, אשר שימשו לצורך יציאה בלבד, ומיעוטן - מאות מעטות - למטרת השתקעות קבוע.

ארגון ה'א"ס' נתקל ביחס בלתי-אהוד של רוב החוגים בקרב יהודי פולין. הקומוניסטים והבונדאים לא ראו בעין יפה את פעילותו, מפני שהתנגדו להגירת היהודים מפולין. הציונים התנגדו לו משום שראו בו גוף מתחרה המסיט יהודים מדרכם לארץ-ישראל. מעטים מכין אנשי ה'בונד' שנשארו נאמנים לעמדתם האנטי-סובייטית מלפני המלחמה ולא ראו את עתידם כפולין - הגרורה הסובייטית - ביקשו להיעזר בה'א"ס' לצורך הגירתם למערב, ובעיקר לארצות-הברית. נוכח היחס השלילי של רוב הציבור היהודי הפסיק ה'א"ס' את פעילותו בפולין, והסיפול בענייני הגירה נשאר מאז בלעדית בידי ה'ג'ויני' עד סוף 1948, כאשר גם מחלקת ההגירה אולצה להיסגר.¹⁰⁰ ב-1946 יצאו היהודים כדרך חוקית, מצוידים בכדכונים פולניים ובאשרות-כניסה מערביות. בסך-הכל יצאו בשנה זו 158 משפחות יהודיות,

105 מן הגרו לארצות-הברית.¹¹⁰
 ב-1947 גברה ההגירה לצרפת, בעיקר של משפחות חרדיות ובחורי ישיבה שקיפו להגיע לארצות-הברית. תחילה עודד ה'ג'ויני' תנועה שפעלה בהתאם למדיניותו: הושטת עזרה לכל יהודי על-מנת שיוצע למחוז חפצו. החוקתם של מהגרים אלה הייתה מתפקידו של ה'ג'ויני' גם בזמן שהותם הזמנית בארצות המערב, כולל בצרפת ובארצות-הברית. צעדים רבים הצליחו להגיע לארצות-הברית לשהות זמנית באשרות סטודנטים ובחורי ישיבה. על-פי החוק היו חייבים לעזוב את אמריקה עם תום לימודיהם. רבים מהם קיזו לשאת צעירות יהודיות אמריקניות ובזכותן לקבל אזרחות אמריקנית. במחצית השנייה של 1947 התעוררו ב'ג'ויני' תשנות, שמה תגבר עליו המעמסה של אחזקת המהגרים האלה הן בצרפת והן בארצות-הברית, כמיוחד של אלה שלא התגשמו תכניתיהם.¹¹¹ ההתפתחות מעניינת חלה בדברים, כאשר משטרת צרפת למדה להבחין בין בעלי אשרות-מעבר שהובאו מפולין על-ידי ארגון ה'בריחה' לצורך העלאתם בספינות מפעילים לבין אלה שפני-הם היו מועדות לארצות-הברית. המשטרה העדיפה את הראשונים, על אף היותם 'בלתי-חוקיים', בידעה, כי יעזבו לאחר זמן קצר, והקשיחה עמדתה כלפי המהגרים

החוקיים, מתוך חשש ששהותם עלולה להתעכב למשך שנים, עד אשר יצליחו להשיג אשרות-כניסה לארצות-הברית.¹¹²
 הפסקת הבריחה ב-1947 עודדה את ומי"פ, שהתנגד ליציאת היהודים, להגביר את מאבקו בכל הגירה שהיא. במאבקו זה השיג ומי"פ הסדר עם השלטונות שלפני יידיש כל יהודי להשיג אישור מאת ומי"פ על זהותו היהודית, ורק על-יפיו ינתן לו דרכון. ההסדר כלל גם את מי שהייתה בינם אשרה חוקית או הבטחה לקבל אשרה כזאת (שכן היו קונסוליות דרום אמריקניות שהעניקו הבטחות כאלו - Visa Promises - לצורך השגת דרכון והיתר יציאה ממשד החוץ הפולני). הישג זה של ומי"פ תאם את האינטרס של השלטון, שלא רצה אמנם לעכב יציאת יהודים, אבל רצה למנוע בכל מחיר יציאת פולנים, אשר התחו ביהודים כדי להגיר. ומי"פ ניצל לרעה סמכות זו. היו בין אנשיו מי שדרשו להפסיק באופן מוחלט מתן אישורים כאלה. ברם, לאחר שקלא וסריא עם הציונים הוסכם שהיהודים שהורשו לצאת. על ליום במשך 5 ימים בשבוע. בכך הגבילו מאוד את מספר היהודים שהורשו לצאת. על אף עמדתם העקרונית לאפשר יציאת יהודים ללא הגבלה היו השלטונות מעוניינים למעשה גם אז (1947) לעכב את יציאתם של יהודים בעלי מקצועות חיוניים למדינה, כגון רופאים, מהנדסים, סכנאים וחקלאים. יחד עם זאת, ביוון שבאותו זמן התנהלו דיונים באר"ם וכן המעצמות בדבר פתרון בעיית ארץ-ישראל, וממשלת פולין תמכה בשאיפות הציוניות, הודיעו השלטונות הפולניים כי לא יערימו קשיים על יציאתם של יהודים שיהיו בידיהם אשרות מטעם מדינה יהודית שחוקם או ממשל ארץ-ישראלי כלשהו.¹¹³

למרות כל האמור לעיל, כאשר קמה מדינת-ישראל, לא החלה מיד עלייה רחבת היקף מפולין. בגוש הסובייטי כולו לא התגבשה עדיין, כנראה, מדיניות ברורה ביחס לעלייה, והיו בה תנודות רציניות. הסיבה לתנודות הייתה נעוצה, כנראה, בהחרפת המלחמה הקרה בין המערב לגוש האחר הפיכתה בכוח של צ'כוסלובקיה לדמוקרטיה עממית, בחודשים מאי-יוני 1948, והופעת הסטייה הסטיואיסטית. כך - מצד אחד - הורשתה עלייתם של כ-2,500 צעירים יהודים, שהתגייסו להגנה בארץ ואף התאמנו במחנה אימונים בפולין לצורך זה, ומצד שני הוגבלה באופן רציני כל עלייה אחרת. לציר ישראל, ישראל ברזיל, הבטיח וליסלב וולסקי, כי העלייה לא תיפסק לגמרי.¹¹⁴

ב-4 בדצמבר 1948 נסגרה מחלקת ההגירה של ה'ג'ויני' בוורשה. נציגי ה-UB (שירות הביטחון הפנימי) הופיעו במשרד המחלקה, החרים את הארכיון ואסרו פקידה אחראית באשמת סיוע לשתיים מייזיחותיה להשיג תעודת הגירה, למרות שלא היו וכאיות לכך. לאחר מכן נאסרה פקידה נוספת. המחלקה נסגרה, ומאז טופלו ענייני העלייה לישראל במחלקת העלייה בצירות ישראל, וענייני הגירת יהודים

ה'ג'ויני'
 6/12
 ש'ל

תודמתו של ארגון ה'ג'ויני'

לארצות אחרות בומי"פ.¹⁵ ההחלטה על סגירת מחלקת ההגירה של ה'ג'ויני' הייתה פוליטית, והיה על כך הסכם בין השלטונות לכך ומי"פ.¹⁶ העלייה לישראל לא הופסקה לגמרי, וכן לא הופסקה תמיכת ה'ג'ויני' בעלייה ובגיריה על אף סגירת מחלקת ההגירה. פעילים ציוניים הורשו לעלות ב-1948, ועלייתם אף הוגברה ב-1949 מסגרת המגמה להפסיק כליל כל פעילות ציונית. באוגוסט 1949 הודיע שר הפנים הפולני לוועד הקהילות הזרות, כי כל היהודים שירצו בכך יוכלו לעלות במשך שנה עד שנה וחצי. ומי"פ ניסה להכשיל את העלייה, בהשתמשו בסמכות שניתנה לו להעניק אישור על זהות היהודית של כל מבקש דרכון, והגביל תחילה את קבלת הקהל לצורך מתן האישורים לשעתיים בשבוע בלבד. ברם, ממשלת פולין עמדה בהבטחתה ונהגה בליברליות רבה, בהתירה את יציאתם של אנשי-צבא יהודיים ושל משפחות מעורבות. י"ו עד דצמבר 1950 הנפיקו שלטונות פולין 32,416 תעודות מסע (לא ניתנו דרכונים לעולים. הם אף נדרשו לוותר על אזרחותם הפולנית). בפועל עלו רק 28,594 איש בעלייה זו. היתר ויתרו על חלקם בהשפעת התעמולה העוה שניהל ומי"פ, בהסתמכו על הידיעות האמיתיות שהגיעו מן הארץ על קשיי הקליטה. היו אלה שנות העלייה ההמונית, כאשר רוב העולים שופנו באוהלים ובפחונים במחנות זמניים והיו סמוכים על שולחנה של הסוכנות היהודית. חלק ממבקשי העלייה היו קומוניסטים פעילים בעבר שחששו שגא בסופו של דבר לא יורשו לעלות, יאבדו את משרותיהם ואף ייתפנו לרדיפות.¹⁸ ה'ג'ויני' מימן את הוצאות הסעתם של עולי פולין, כפי שמימן את הוצאות ההסעה של כל העולים לישראל באותן שנים של עלייה המונית. בין העולים מפולין היו מאות חולי שחפת. העלייה לא הייתה סלקטיבית מבחינה רפואית, והעלו גם חולים ונכים, מתוך חשש שזו הייתה ההזדמנות האחרונה להוציא יהודים מפולין (העלייה חודשה בשנים 1956-1958 ו-1968-1969). ה'ג'ויני' קיבל על עצמו, כידוע, גם את הטיפול בעולים חולים, זקנים ונכים לאחר עלייתם.

ארגונים ציוניים הפעילות הציונית כפולין התחדשה מיד לאחר שחרורו של אוזר לובלין. עם מחדשי פעילות זו נמנו שרידים ממתרות ציוניות - שפעלו ביחידת הפרטיזנים ביערות פולסיה וליטא - אחרוני הניצולים מבין לוחמי הגטאות וכמו-כן קבוצות קטנות של יוצאי מפלגות ותנועות-נוער ציוניות, אשר חזרו עם ראשוני הרפטיריאנטים מברית המועצות. היו ביניהם גם חיילים בצבא האדום ובצבא הפולני הפרטיבוניטי. במסגרת החופש הפוליטי היחסי, ששרר בשנים הראשונות לאחר שחרורה של פולין מן הכיבוש הנאצי, הותרה גם הפעילות הציונית. המנהיג הציוני זמרשטיין נבחר לעמוד בראש ומי"פ. כחודשים הראשונים לאחר השחרור רווחה בקרב הניצולים הציוניים הדעה, כי בשואה, וכתנאים שנוצרו לאחריה, איבדו רבים מן ההבדלים

האידיאולוגיים הפוליטיים, שהפריזו ביניהם בעבר, את משמעותם. הם סברו, כי מעתה מאחדת אותם מטרה אחת: לעלות לארץ-ישראל ולהגלות עמהם את שארית הפלטה כולה. נוכח ריבוי מעשי הרצח של יהודים בפולין וחדשה ראו בעלייה, ובתחליף שלה 'הבריחה', המשך מעשה ההצלה מבלי, המחויב גם את אחוזת הפעולה והארגון. פריזים של הלבר-רוח אלה היו 'ועד הקואורדינציה הציונית כפולין', שקם בלובלין בדצמבר 1944, ו'חטיבת שרדי מורח אירופה', שהוקמה על-ידי פעילי 'הבריחה' מפולין בבוקרשט, באפריל 1945.¹⁹ האחוזה לא הוזיקה מעמד זמן רב. כשעה שיוצאי התנועות השונות חידשו את הקשרים עם מרכזי תנועותיהם בארץ - אשר המשיכו לדבוק בפילוגים הישנים אשר התקיימו לפני השואה - חודשו גם הדפוסים התנועותיים-הארגוניים בקרב שארית הפלטה. היו פילוגים והיו איחודים. המפלגות הלא-סוציאליסטיות הקימו גוף אחד בשם 'א'חוד', שנכללו בו 'הציונים הכלליים' לכל גווניהם, 'המזרחי', הרוויזיוניסטים (שלא הורשו להקים ארגון משלהם), 'ההתאחדות' (מפלגה מקבילה להפועל הצעיר) בארץ ותנועת-הנוער שלה 'אורדז'ניה'. כפי שהיה לפני המלחמה, הוקמה מחדש תנועת 'החלוץ', אשר שימשה כארגון גג לכל התנועות החלוציות, כולל 'אורדז'ניה'. גם ארגון הנשים הציוניות ויצי' חידש את פעילותו. ה'ג'ויני' תמך בכל הארגונים הציוניים, אף כי י'ו בין מתח ביקורת חריפה על הפיצול המוגזם ביניהם, ואף התקשה להבין את סיבותיו.

מפעלם העיקרי של הארגונים הציוניים היו הקיבוצים ולידם בתי-ההנוער 'בתי-הילדים'. הקיבוצים היו גם כורח אובייקטיבי כתנאים ובנסיבות שבהם התקיי-מה אז שארית הפלטה כפולין. רבים מן הניצולים, ואולי אף רובם, היו בודדים. הווגות הצעירים והמשפחות החדשות, שנוצרו או בהמון, התקשו מאוד להשיג דירות ועוד יותר לקיים משק-בית עצמאי כלשהו. מלבד זאת הייתה בעיה ביטחונית חמורה. 'בקיבוצים' - אלה הבתים המשותפים, שצירדם ואספקתם באו מידי ה'ג'ויני' - נפתרו בקלות יחסית בעיות הקיום החומרי היום-יומי של שוכניהם וכיטחונם האישי. השתתפות האידיאית, שהי לבל תנועה היו הקיבוצים שלה, שימשה גם כסיס להיווצרותם של יחסי רעות, קרבה, הכנה ועזרה הדדית. כן התקיימו בהם חיי תרבות, כיורח וביוליו ופעולות עיוניות, והם שימשו תחליף לבית המשפחה, שחרב בשואה. כשמשם כתאים תנועותיים שימשו גם כסיסים לארגון וליבוש קבוצות לקראת יציאתם בדרך הבריחה, ולאחר הקמתה של מדינת-ישראל - לקראת העלייה אציה.

ליד הקיבוצים התקיימו גם בתי-נוער ובתי-ילדים, והייתה תחרות בין התנועות השונות על משיכת צעירים בלתי-מאורגנים, ביינוער וילדים למסגרותיהם. אחדות הקיבוצים, בתי-ההנוער ובתי-הילדים הוכסחה על-ידי ה'ג'ויני' והושלמה בעבודת-חזן של רבים מחברי הקיבוצים וכן בסיועם של הסוכנות היהודית ומרכזי

Handwritten notes at the top right of the page, including the name 'ליטבק' and some illegible scribbles.

Handwritten notes at the bottom right of the page, including the number '375' and some illegible scribbles.

התנועות בארץ. ברבע הראשון של 1947, לדוגמה, קיבלו הארגונים הציוניים כ-9 אחוז מכל כספי ה'ציונים' שהוצאו על-ידי בפולין. בנוסף לכך סיפק ה'ציונים' כמותם חודשים לקיבוצים סיוע רב כסובין: 129,000 ק"ג מזון, 6,345 יחידות של סכרים וכלי מטבח, 500 ק"ג צימוקים, 18,110 יחידות של נעלים ובגדים חדשים ועוד 92 ארגונים של בגדים משומשים.¹²⁰

עקב הבחנות והעלייה היה מספר חברי התנועות החלוציות והקיבוצים נולד והשתנה בתמזות. בינוי 1946 לפני פוגרום קיילצה והבריחה הגדולה. מגו התנאי. צוות החלוציות 11,800 איש.¹²¹ בינוי 1947 היו 114 קיבוצים, ובהם 6,755 חברים. בינואר 1948 ירד מספר הקיבוצים ל-87, ומספר החברים בהם ירד ל-3,903. בינוי

1948 נותרו רק 2,225 חברים כ-71 קיבוצים. מספר הנערים בתי-היחידה הציוניים ירד ברבע השני של 1948 מ-1,020 ל-694.¹²² כל עוד ניתן להן התנועות החלוציות השתדלו להמשיך בפעילותן גם ב-1949. כל עוד ניתן להן הובר, כדי לא להשאיר את יהודי פולין חשופים להשפעתם הבלעדית של הקומוניסטים. בסוף 1949 הופסקו, לפי דרישת השלטונות, פעילותם של הארגונים הציוניים ושל ה'ציונים' גם יחד. ו' כיון מצא לנחוק לדאוג לפעלים הציוניים, לכל יאונה להם כל רע, עד הודג האחרון. הוא העמיד לרשותם 11 מיליון זלוטי לכיסוי הוצאותיהם בדצמבר 1949, החדש האחרון לפעילותם, ולתשלום כל חובותיהם. בכך הציל אחדים מהם ממאסר.¹²³

אחת הפעולות החשובות ביותר מבחינה היסטורית של הארגונים הציוניים בפ"ל בין הייתה גיוס מתנדבים, אימונם ושיגורם ארצה להגנה במלחמת השחרור. הפעולה נעשתה בסיוע השלטונות הפולניים. במסגרת מדיניותה הפרו-ציונית קצרת-הימים של ברית-המועצות קיבלו שלטונות פולין הודאה, בסוף 1947, לאפשר את גיוסם של צעירים יהודיים להגנה ולהקים עבודם מתנה אימונים, שבו יקבלו אימון צבאי על-ידי שליחי 'ההגנה' מארץ-ישראל. כמפקד המבצע נתמנה הגנרל ואצלב קומאר, ממוצא יהודי. למרבה האירוניה נתמנה הידע סמולר, היושב-ראש הקומוניסטי של זמ"פ, למקשר בין השלטונות לבין השליחים מארץ-ישראל. המתנדבים באו משורות תנועות-הנעור החלוציות, אבל גם קומוניסטים יהודים הורשו להתנדב. היו מהם שגויסו במיוחד והוטלו עליהם משמורת כיון. מתנה האימונים הם הוקם בעיירה הנידחה כולקוב, בשלויה תחתית. גיוס המתנדבים החל באפריל 1948 והסתיים כעבור חצי שנה, כאשר ברית-המועצות שינתה את מדיניותה כיוון לישראל. כ-2,500 צעירים עברו אימונים במתנה כולקוב ונשלחו לארץ-ישראל.¹²⁴ ה'ציונים' סיפקו למתנדבים בבולקוב מדים, מזון, הוצאות ההסעה לאורך תום האימונים ומורשה לנמל מרסיי בצרפת - 25 דולר לנפש - ואת הוצאות הבריאות הרפואיות.¹²⁵

ועד הקהילות שיעורם של החרדים בקרב שארית הפליטה בפולין היה נמוך בהרבה משיעורם באוכלוסייה היהודית בפולין לפני השואה. החרדים המעטים, שנמצאו על אדמת פולין בקרב הניצולים במקום, וראשוני הרפטיאניסטים מברית-המועצות, מיהרו להתארגן ולארגן לעצמם את השירותים הדתיים החיוניים, שכה חסרו להם לפני כן. הם קיבלו עיזוד מן העובדה שהמשטר החדש בפולין התייחס בסובלנות למאמינים בני כל הדתות, כולל יהודים, ולא נשקפו להם, על כן, הפרעות מצד השלטון בניסיונות לשיקום חייהם הדתיים. מלבד זאת, כמקובל בכל ריכוז יהודי, נזקקו רוב הציבור היהודי, כולל אלה שהגדירו את עצמם כלא-דתיים, לשירותים דתיים: חתונה יהודית, ברית מילה, הלוייה יהודית בבית-קברות יהודי, מגיין לצורך אמירת קריש וכו'. משום כך היה ביקוש לדבנים, למוהלים, לשוחטים ולחזנים. הדיישה לחזנים הייתה גדולה במיוחד בימים נוראים, שבהם באו להפילות יהודים רבים שבמשך כל ימות השנה הדרו רגליהם מבית-הכנסת. למול הביקוש הגדול היה מספרם של המשרתים בקודש זעום מאוד.

החרדים הקימו להם קהילות דתיות ונמנעו מלהשתתף בוועדים היהודיים המקומיים, שבהם שלטו, למעשה, הקומוניסטים והבונדאים. ה'ציונים' גילה יחס אוהד במיוחד לחרדים ולקומוניסטים. ו' כיון הצהיר על כך במפורש בהוצאתו ב-28 בפברואר 1948 לפני סגל עובדי ההנהלה האירופית של ה'ציונים' בפריס. בהרצאה הסביר את המניעים הרגשיים לאהדתו ולאגדתו המיוחדת לחרדים:

אני רוצה שתדעו, כי אנו מקדישים תשומה לב מיוחדת לכל העניינים הנוגעים עים לקיבוצות הדתיות. הסיבה לכך היא שאבותיהם של לפחות כ-70 אחוזי מכל יהודי העולם בימינו באו מפולין. היהודים החרדים איבדו את מנהיגותם בשואה, והם לא קיבלו תמיכה כלשהי ממקור כלשהו. לפיכך עלינו לדאוג להם במעשים ממשיים.¹²⁶

לאחר שאדמת פולין שוחררה כולה, ובמקומות שונים קמו יישובים יהודיים מחדש, התאגדו הקהילות החרדיות באיגוד ארצי, שנקרא רשמית 'איגוד הדתי של בני דח משה בפולין' (Związek Religijny wyznania Możeszowego w Polsce), ובקיצור 'ועד הקהילות'.

משדוד הראשי של האיגוד הוקם כוורשה, במשרדה של זמ"פ ושל ה'ציונים'. באיגוד השתתפו 'המודחי' ו'אגודת ישראל' ולא רשמית גם 'האיחוד' הציוני, אשר היה מיוזג גם בוועדים. האיגוד ופעולותיו הוחזקו רק על-ידי ה'ציונים'. לפעמים נחלקלו גם תרומות מוועד הרבנים האורתודוקסים בארצות-הברית ומתורמרים פריטים, שלא כוונתם, אשר נעזר בכ-20 אחוז מתקציבו גם על-ידי השלטון המרכזי והשויות מוניציפליות בהחזקת מוסדות כריאות, חינוך, תרבות וסעד. לא הייתה

לקיומם של המוסדות היהודיים רצוי לאחד את הכוחות ותוך כדי כך לחזק את שליטת הקומוניסטים המקורבים לשלטון.¹³⁰ לאחר הקמת מדינת ישראל חלה ירידה מואצת בהיקף פעילותם של ועד הקהילה והקהילות המקומיות. יהודים חרדים עזבו את פולין בכל דרך אפשרית. מבין ראשוני העוזבים היו הרבנים ועסקני הקהילות. החרדים המעטים שנותרו היו שייכים לרובד חברתי נמוך, היו עניים יותר, וחסרו ביניהם עסקנים בעלי כושר מנהיגותי. מספרן של הקהילות פחת, והנשארות נידלדלו. הפעילות שלביצוען הקומוניסטים לפן ועדים משותפים עם ומי"פ, לא בוצעה. כאשר ב-1948 פורסמה הממשלה צו, שלפיו נצטוו הרשויות המקומיות להחזיר לקהילות היהודיות מצבות, שנעקרו בזמנו מבתי-קברות יהודיים בשביל ריצוף מדרכות, לא היו לקהילות פעילות אמצעים כספיים למימוש של הצו. ה'ציוני' סייע לוועד הקהילות לשגר שליחים לקהילות אחרות 'אחזות' יחסית, כדי לברר מה ניתן עוד לעשות לסיפוק צורכיהם החתיים החיוניים של היהודים החרדים המעטים שנותרו.¹³¹ עם התמעטותן של הקהילות והידלדלות פעילותן נשארו ספרי תורה רבים ללא שימוש, וה'ציוני' מימן, מאז 1949, 26 משלוחים של ספרי תורה מפולין ליישובים חדשים שהוקמו או בשרא"ל.¹³² במקביל דאגו ועד הקהילות וה'ציוני', שליהו די חרדי כפרט לא יחסרו תשמישי קדושה. שבעות מעטים לפני הפסקת פעילותו של ה'ציוני' עדיין הוזמנו על-ידי 500 טליתות, 250 זוגות תפילין ו-500 ק"צ צימוקים לייצור יין כשר לפסח.¹³³ כאשר נאלץ ה'ציוני' להפסיק את פעולתו בפולין, דאג ו' בנין להבטחת ככל האפשר, סיוע משמעותי לוועד הקהילות, גם לאחר חיסול ה'ציוני' בפולין. לפי דרישתו סוכם, כי מחמורת נכסי ה'ציוני' שנשארו בפולין יקבל ועד הקהילות 20 אחוז. 10 אחוז נוספים יוקדשו לאחזקתם של בתי-קברות יהודיים, ועוד 10 אחוז להבאת גופות יהודים, קרבות השואה, לקבר ישראל. בסך הכל הוקצבו אפוא 40 אחוז מירושת ה'ציוני' לצרכים דתיים.

ועד הקהילות המשיך להתקיים, להלכה, עד ימינו. כאשר הונף גרזן ההאחזה כמעט על כל המוסדות היהודיים ב-1949, וב-1950 גם על ומי"פ וסניפיו, הוא פסח על ועד הקהילות. השלטונות הפולניים סברו, כי קיומו של איגוד חתי קהילוני בפולין עשוי להביא להם תועלת ולשפר את דימוים כדעת הקהל המערבית ובענייני חיריים יהודיים, כמדינה שבה 'מובטחת' חירות האמונה הדתית.

5. חיפול וגירוש

בשנים 1948-1949 הייתה פולין נתונה בתהליך מואץ של סובייטיזציה וסטליניזציה של המשטר, ככל יתר מדינות הגוש הסובייטי. טבעי הדבר, שלא היה עוד מקום לפעילותם של ארגונים מערביים, ובמיוחד אמריקניים, שלפי התפיסה הסובייטית

מדינת ישראל
מחלקת המחקר
פולין

בכך אפליה כלשהי, שכן השלטונות לא תמכו גם בכנסייה הקתולית. ב-1946, כאשר ה'ציוני' נהג בנידיבות רחבת לב, גדלו מנגנוני הקהילות הדתיות מעבר לסטנדרטים של מנהל יעיל. במחצית הראשונה של 1947, כאשר התייצב היישוב היהודי, חל ארגון מחדש בלחץ ה'ציוני' במנגנוני הקהילות. בראש האיגוד הועמדה הנעלה חדשה, שמנהה שלושה חברים מקבלי שכר במשרות מלאות. במשרדה בורשה פעלה גם לשכת רבנות ראשית ובראשה הרב חייך כהנא. האיגוד מנה 80 קהילות והחזיק את המוסדות האלה: 18 לשכות רבנות מקומיות, 4 בתי-כנסת, 68 בתי-קברות, 51 משכחים כשרים שסיפקו 2,875 ארוחות ביום, 38 מרכזי הארחה ובהם 100 מישות, 2 בתי-ילדים ובהם 52 ילדים, 2 בתי-זקנים ובהם 24 איש, 4 מקוואות, 36 בתי-ספר תלמוד תורה שבהם למדו 1,100 ילדים.¹³⁴ באמצעות ועד הקהילות סיפק ה'ציוני' מצות לכל יהודי פולין שרצו בהן. בפסח תש"ז (1947) חולקו 100 טון מצות ו-40,000 פאונד קמח מצות: 2.5 פאונד מצות ל-1.5 פאונד קמח מצות לנפש. בנוסף לכך הקיב ה'ציוני' 2.5 מיליון זלוטי לאס-פקט ארוחות לכל ימי החג ל-3,000 יהודים ובהם לחיילים רבים.

באמצעות מבצע חלוקת המצות, שנערך על-ידי ועד משותף לומי"פ ולוועד הקהילות, ערך ה'ציוני' מפקד לא-רשמי של יהודי פולין. הנחה הייתה שכמעט כל היהודים יהיו מעוניינים לקבל את המצות; שחולקו חינם, ולהתפקד. במפקד נרשמו כ-90,000 יהודים ב-158 יישובים. מהם חיו בשלושה תחנות, והיתר באזורי פולין האחרים. הקהילה הגדולה ביותר הייתה בלודז' (13,860 נפש) והשנייה בגודלה - בורוצ'לאב (9,102 נפש). 10-15 אחוזי מכל היהודים, כנראה, לא התפקדו. לפי נתוני המפקד הוערך מספר היהודים בפולין בכ-100,000 נפש. כ-44,000 מהם גב-רים, כ-40,000 נשים וכ-16,000 ילדים עד גיל 16.¹³⁵

נוכח הצלחתו של המבצע, שנערך על-ידי הוועד המשותף שהוקם ביוזמת ה'ציוני', הציע זה האחרון לוועד הקהילות ולומי"פ להקים ועדים משותפים נוספים לטיפול במספר עניינים חשובים לשניהם: הבאת שרידי גופותיהם של יהודים שנספו בשואה לקבר ישראל, שיקום ושימור בתי-כנסת ובתי-קברות ששרדו וניתנים לשיקום, הצלת תשמישי קדושה מנזרים נכריות ופעולה להחזרת דרכי יהודי ציבורי ליישוב יהודיות.¹³⁶

ביוני 1948 עם התגברות הליך הסובייטיזציה של המשטר, נערך גם ארגון מחדש בומי"פ. הוועד הורחב וצורפו אליו בנוסף ל-28 נציגי המפלגות עוד 26 נציגים של מוסדות לא מפלגתיים: האיגוד התרבותי, 'סולידארנוסי', טא"ז 'אורט', אגודת הסופרים, אגודת השחקנים, 8 נציגי הוועדים המחוזיים ו-3 נציגי ועד הקהילות. כיושב-ראש ומי"פ נבחרו הירש סמולר, איש פפ"ר, וד"ר אדולף ברמן, נציג פועלי-ציור שמאל, ששימש כיושב-ראש מאז פברואר 1947, הורד לדרגת סגן-יושב-ראש. המניע לשינוי היה כנראה השיקול, שנוכח הסכנת האורבות

גד עסקנים יהודיים.¹³⁶ לאחר יומים, כאשר הגיע ביין, עם מטענו האישי בלבד, לתחת הגבול בדרכו לפריס, הוחרם כל מטענו 'בהתאם לחוק', לפי טענת אנשי המכס, ורק לאחר שעות רבות של חקירה ובדיקה הותר לו המטען הותרה יציאתו.¹³⁷

הממסד היהודי-קומוניסטי הלך בעקבות אודונו ושינה גם הוא ציד-לילה את יחסו ל'גויניט' בכלל ולביין בפרט. לא זו בלבד שלא זיכה אותם במלח תודה כלשהי, אלא שביסאנו פאלקס-שישמש הביע את שמתחו על שה'גויניט' סולק, וצייין, כי ד"ק עתה, לאחר סילוקו. נוצר התנאים לפיתוחה של פעילות תרבות וסעד נאותה בקרב האוכלוסייה היהודית.¹³⁸

לעומת זאת, גירושו של ה'גויניט' גרם זעזוע עמוק בקרב רוב הציבור היהודי, כולל קומוניסטים הגונים ואנוסים. יהודים רבים באו למשרד ה'גויניט' לפני סגירתו והביעו את צערם ואת חרדתם לעתידם. היו מהם שהודיעו כי מעתה נחושה החלטתם לעזוב את פולין, כאשר יינתן להם הזכר. קומוניסטים רבים באו להיפרד מביין כתחנת הרכבת. הירש סמולר, אשר שימש באותם ימים יושב-ראש ומ"פ, כתב בספר זיכרונותיו, שכתב שנים רבות אחר-כך ופרסם בארץ, כי גירוש ה'גויניט' זעזע עמוקות אותו ואת חבריו. הם ראו בכך את מבשר רעות למה צפוי להם. סמולר צייין, כי הם נפגעו במיוחד ממה שהוא כינה 'התנפלות המשטרה' על משרד ה'גויניט' עם סגירתו והחרמת החומר על פעילותו הענפה לעזרת יהודי פולין.¹³⁹

לוח 5: השקעות ה'גויניט' בפולין - 1949-1944 (באלפי דולרים)

1944	614,5
1945	1,684,5
1946	7,666,2
1947	5,603,1
1948	2,995,1
1949	2,357,2
סה"כ	20,920,6

השקעות ה'גויניט' בפולין במשך חמש שנים וחצי של פעילות הסתבמה בקרוב ל-21 מיליון דולר, שהיו 7.6 אחוז מסך כל הוצאותיו (כ-27% מיליון דולר) באותן שנים ברחבי תבל כולה. היקף ההוצאות השתנה משנה לשנה בהתאם להיקף הצר-ים ולאפשרויות האובייקטיביות.¹⁴⁰

כפי שניתן ללמוד מן הלוח המובא לעיל, הייתה 1946 השנה העתירה ביותר בפעולות ובהוצאות. באותה שנה חזרו כ-160,000 רפטיאנטיס יהודיים מברית-

שימשו כסוכנויות ריגול מוטות במדינות אלה. כזכור, נסגרה מחלקת ההגירה של ה'גויניט' ונאסרו שתי פקידות עוד בדצמבר 1948. בפברואר 1949 נקרא ר' ביין אל שר הפנים ולסקי, אשר הודיע לו, כי על ה'גויניט' להפסיק את פעילותו ב-31 בדצמבר. השר הסכים כי לאחר סגירת משרד ה'גויניט' יורשו 4-5 פקידים להמשיך לעבוד עוד 3-4 שבועות, לצורך סיכום תשכונות, תשלום חובות וחיסול סופי של המשרד. כן סוכם כי תוקם ועדה יורשת (Successor Committee) בעלת סמכות משפטית שתדאג להעברת הנכסים והפעולות לגופים אחרים, וכי ארכיון ה'גויניט' יועבר ברובו למכון ההיסטורי היהודי. ביין ביקש שתיתן לו הורשות להוציא חלק מן הארכיון ובו אוסף תצלומים של אובייקטים דתיים, וכי יותר הטיפול במתן היתרי-יציאה לעובדי ה'גויניט' שביקשו לעלות לישראל, לבל יישארו מובטלים

במשך זמן רב.¹³⁴

לקראת הפסקת הפעילות בא ביין בדברים עם ומ"פ, ועד הקהילות וארגונים נוספים אחרים. הוא הגיש להם את הצעתו בדבר הרכב 'הוועדה היורשת', אשר תספל בנכסים ובקורות שה'גויניט' ישאיר אחריו ובחלוקת תמורתם למטרות מסוכ-מות על הגופים הנ"ל. השימוש בכספים ייעשה על-ידי ומ"פ למטרות שהותוו על-ידי ה'גויניט': שירותי רווחה ודת. ביין דאג בעיקר להבטחת מלמנו של פעולות שלא יהיה סיכוי לקבל עבורן תמיכה כלשהי ממקורות אחרים, כגון הקהילות החזיות, המשרד החפירות לגילוי ארכיונו של רינגבלום, העברת קברות ומספר מקרים אינדוידואליים של נזקקי סעד. להפתעתו של ביין, הופרה ההבטחה שנית-נה לו על-ידי משרד הפנים. נתמנתה ועדה יורשת של שלושה אנשים בלבד: מטעם ומ"פ נתמנו יואל לאובניק ומארי ביטר, שני קומוניסטים קנאים שנודעו כמשתפי פעולה נאמנים עם השלטונות. מארי דרוקר נתמנה מועד הקהילות. לרשות הוועדה היורשת הועמדו החובות שחבו ל'גויניט' 'סולידארנוסץ' והבנק היהודי לשי-קום, ושני בניינים שבהם התגוררו עובדי ה'גויניט'. ביין הספיק עוד לחלק, לפני עזיבתו, המחאות על סכומי כסף ניכרים לסא"ז, לשרידי הגופים הציוניים ולועד הקהילות. כמו כן שילם פיצויים-בסכום של שלושה חודשי משכורת ל-64 עובדי משרדו, והשאיר חצי מיליון זלוטי להבטחת הגנתו של שתי פקידות מחלקת ההג-

רה, אשר ישבו עדיין בכלא וחיכו למשפטם.¹³⁵

שר הפנים הפך את הבטחותיו לביין גם כדבר תנאי עזיבתו. ב-29 בדצמבר 1949, יומיים לפני שמשרד ה'גויניט' עמד להיסגר בהתאם למוסכם, פרצו אליו אנשי UB והחרימו את כל התיקים והחומר ללא הבחנה. הם התעלמו כליל מן האישורים שהיו בידיו של ביין על חומר שהורשה להוציא, בנימוק שאלה אינם מחייבים אותם. ביין שם לב, כי הכלשים התעניינו בעיקר במסמכים הקשורים בפעילותם של הארגונים הציוניים והקשרים עם מדינות זרות, כנראה במגמה להכין ר'איות' למשפטי ראווה

2. *AJDC Weekly Digest*, 31.8.1944
3. ארכיון ה'ציוני' בנירירוק (להלן: אנג'י'), 1945, תיק Poland General, דו"ח מסכם מאת צ'רלס פסקו, 18.2.1945.
4. אנג'י, תיק January-September 1944, Relief Supplies Polish Refugees in Russia; January-September 1944.
5. המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים, המזרז לתיעוד בע"פ (להלן: מל"ז), מס' (4) 6, עדותו של ד"ר יוסף שוררץ.
6. אנג'י, תיק Poland General 1944, איגרת מאת מ' לויטס מ'ציוני' בנירירוק אל ג'וזף פ' דאוסון ב- FEA בווישניגטון - 13.10.1944 ותשובתו של האחרון - 20.10.1944.
7. שם, דו"חות מ'שיבות EAC ב-10.10.1944 וב-17.10.1944.
8. ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ), תיק S, 26/1579, איגרת מאת הוועד המרכזי של יהודי פולין בוורשה אל הוועד המאוחד לעזרת יהודי פולין בתל-אביב, 5.4.1946.
9. מל"ז, מס' (4) 153, עדותו של משה בורדק, חבר הוועד המארגן היהודי שליו'פ, שהיה אחראי על ענייני מנהל וכספים של הוועד, כולל הטיפול במשלוחי הסיוע.
10. ראה לעיל הערה 8.
11. *JTA Daily News Bulletin*, 12.12.1944-18.12.1944 (להלן: JDNB).
12. *JDNB*, 25.7.1945.
13. *JDNB*, N.Y., 30.5.1945.
14. מל"ז, מס' (4) 53, עדות יצחק (אנטק) צוקרמן, עמ' 34-35.
15. מל"ז, מס' (4) 123, עדות הרש סמולר, עמ' 31-32.
16. *JDC Work Book*, Thirty First Annual Meeting, December 9, 1945, Report of the Secretary Moses Leavitt, p. E-10.
17. אנג'י, תיק Poland General 1945, הודאה דחופה מהנהלת ה'ציוני' בנירירוק ל-Amalgamated Bank of New York להעביר 250,000 דולר לזכות ה'ציוני' כוור' שהו, 29.11.1945.
18. ראה לעיל הערה 16.
19. *The AJDC INC. Report*, October 1914-December 1951, Schedule 6.
20. הערש סמאליאר, אויף דער לעצמער פאזיציע מיט דער לעצמער האפנונג, תל-אביב 1982, עמ' 402 (להלן: סמולר, 1982).
21. דאס נייע לעבן, (ביטאון ומי"פ), 22.1.1946.
22. אנג'י, תיק Poland General 1945, איגרת מאת " שוררץ, ה'ציוני' רומא, אל צ' פאס' מאן, ה'ציוני' בנירירוק, 24.12.1945.
23. ראובן ארין, יהדות פולין אחרי המלחמה, נשר, 1978, מס' 1-2 (79-76), עמ' 110.
24. סמולר, 1982, עמ' 50-52.

המועצות ורכים מהם, וכן רכבות יהודים שקדמו להם, נסו מפולין בבריחה מבוהלת בהשפעת מעשי הטבח ביהודים. ההרג הגיע לשיאו בפוגרום קיילצה. ב-1947, לאחר שהמחתרת הלאומנית הניחה את נשקה והפסיקה את מעשי הרצח, חלה התייצבות במצב היהודים והתפתחה האשליה, כי יש עתיד ליישוב היהודי המתחדש בפולין. נוכח אשליה זו השקיע ה'ציוני' משאבים רבים לשיקומה הכלכלי של שארית הפלטה. יחד עם זאת תמך ה'ציוני' בידי נדיבה בחוגים הציוניים החרד-שייפתחו שערי העלייה לארץ-ישראל או ההגירה לארצות אחרות.

גם אם נתכדו תקוותה-אשלייתיהם של חוגי העמיד הוורוד לשארית הפלטה בפולין, לא היו פעולותיו והשקעותיו של ה'ציוני', לשווא. הן היו רק צורך חיוני, כי אם צורך דחוק, שאסור היה לדחותו. רבות מפעולותיו של ה'ציוני' במיוחד בתחומי הבריאות והסעד, היו בבחינת פיקוח נפש. גם פעולות החינוך, התרבות וההכשרה המקצועית היו תרומה חיונית ביותר לשיקומם של הניצולים בפולין ובארצות שאליהן הם נמלטו.

שיתוף הפעולה של ה'ציוני' עם הממסד הקומוניסטי-בונדאי נתחייב מן העיקרון של ה'ציוני' לסייע לכל קבוצה ולכל חוג ביישוב היהודי, ולאפשר להם לפעול ולקיים אורחות חיים על פי דרכם, ללא כל אפליה. לחד מן העיקרון, היה בשיתוף הפעולה צורך פרגמטי, שכן בלעדיו, ספק אם ניתן היה ל'ציוני' לפעול בפולין. נוסף לפעולת השיקום הגופני והנפשי, המרשימה בהיקפה וברמתה, יש לזכור לזכותו של ה'ציוני' הישגים חשובים ביותר, פחות בולטים לעין, בהיותם בבחינת רוח משני שלא היה לו ביטוי תקציבי וסטטיסטי: תיעוק הזהות היהודית בקרב ניצולי השואה בכל הגילים. פעולו החינוכי של ה'ציוני' המתיש, במיוחד לילדים ולצעירים, את אחדות העם היהודי ונורל, את אהבת ישראל ואת תחושת האחריות עם היהודים הרחוקים בארצות שמעבר לים, שהתנדבותם הכספית, בממדים חסרי

תקדים אפשרה את הפעילות שממנה נהנו הניצולים. תרומתו של ה'ציוני' לשיקומו של היישוב היהודי בפולין - על אף שנקטעה באיבה - חרגה מעבר למקום ולזמן שבהם נחרשה והייתה לברכה ליהודי פולין לדורות.

הערות

Dokumeny i materialy do historii stosunków Polsko-Radzieckich, Tom VIII, 1. Sycień 1944-Grudzień 1945, Warsaw 1947, p. 146

51. אצ"מ, תיק 525/262, איגרת מאת מ' ישי בורדשה אל מ' שרתוק, תנהלת הסוכנות היהודית בירושלים, 24.2.1946.
52. ראם נייע לעבן, 19.8.1946.
53. סמולר, 1982, עמ' 60.
54. שם, עמ' 84.
55. ד"ר ביין, יוני 1947, עמ' 1.
56. סמולר, 1982, עמ' 63.
57. אנג"י, 1947, Lower Silesia, Folder C-61.024, Box 12B.
58. שם, 14.7.1947, סעיף 11: שם, Folder C-61.012, שני ד"רות מאת אמליה איגל, פריס, 18.5.1948.
59. יועצת לטיפול בילדים במשרד ה'ציוני' בפריס, ד"ר ביין, 7.7.1947.
60. סמולר, 1982, עמ' 63; חצ"פ, מם (4) 21, עזות צבי נצר, עמ' 12-22.
61. אנג"י, 1945, JTA DNB, Moscow, 28.6.1945.
62. אנג"י, 1949, Memorandum, Poland AJDC, 1949, Box 405, Folder Loeb & Tropper, Concerning Internal Matters, from Loeb & Tropper to Dr. J. Schwartz, Poland 1949 Audit.
63. אנג"י, 1949, Extract from minutes of staff, meeting in N.Y., Sept. 22.1947, Box 23A, Folder S 2104.9.
64. אנג"י, 1949, AJDC Report of Poland, 1st, Quarter 1949, (להלן: ד"ר רבע ראשון 1949).
65. סמולר, 1982, עמ' 81.
66. ד"ר רבע ראשון 1947, עמ' 4.
67. סמולר, 1982, עמ' 159.
68. AJDC Weekly Review, March 14, 1947, Vol. III, No. 11.
69. סקירת השיקום הכלכלי 1945-1949, עמ' 25.
70. אנג"י, Document, Second JDC Conference, No. 49, Draft of Report of Reconstruction Session, p. 9, Box 320B, Folder Arch misc/29, 1949-1945.
71. שם, 1949, Budget Poland, Folder C-61.006, הצעת תקציב למחצית הראשונה של 1949, מאת תנהלת ה'ציוני' ורשה, אל התנהלת הארופית של ה'ציוני' בפריס, 8.11.1948.

25. אצ"מ, תיק 26/1210, ד"ר ביניים של משלחת ועד הקואורדינציה היהודית מפולין בוקרשט, 20.1.1945.
26. אנג"י, תיק 1945 General Poland, ד"ר על המצב בפולין, 24.9.1945.
27. I. Blum, Z dziejów wojska Polskiego w latach 1945-1948, Warsaw 1960, pp. 26-13, 40.
28. יחידה באואר, הבריחה, תל-אביב 1970 (להלן: באואר, הבריחה), עמ' 118; אצ"מ, תיק S. 26/1597, ד"ר על דיון בנכנס פעילי 'הבריחה' באירופה שנערך בפריס ב-21.12.1945.
29. מל"י, מם (4) 6, עזות ד"ר יוסף שוורץ, עמ' 15.
30. פטסיקיפס באריכט דון צענטראל-קאממטס פון די יוני און פולין, פון 1 טן ינואר ביז דעם סצייטן יוני 1946, ווארשע, 1947, לוח 2 עמ' 22 (להלן: ד"ר הפעולה).
31. שם, עמ' 12.
32. ארכיון ה'ציוני', זנבה-ירושלים (להלן: אנג"י), Report, Folder c-61.034, Box 12B, AJDC, II Quarter 1947, p. 18.
33. סמולר, 1982, עמ' 68.
34. ד"ר ביין, פריס 1948, עמ' 212.
35. ד"ר ביין, יוני 1947, עמ' 3-4.
36. AJDC Weekly Review, January 18, 1946, Vol. 11, No. 3.
37. סמולר, 1982, עמ' 73-75.
38. JTA DNB, 10.7.1946.
39. שמעון סאמט, כבואי למחרת - מופט כפולין 1946, תל-אביב חש"ל, עמ' 175.
40. דאם נייע לעבן, 10.5.1946.
41. שם, 12.7.1946.
42. M.J. Proudfoot, European Refugees: 1939-52, London 1957, p. 341.
43. American Jewish Year Book, 1947-1948, p. 385.
44. דאם נייע לעבן, 2.8.1946.
45. דאם נייע לעבן, 19.7.1946 (לפי מובאה מביטאון הוואזיקן אוכטרוואסורד רומאנו). מל"י, מם (4) 53, עזות יצחק צוקרמן, עמ' 37-39; שם, מם (4) 21, עזות צבי נצר, עמ' 22-12.
46. סמולר, 1982, עמ' 64; באואר, הבריחה, עמ' 221.
47. באואר, הבריחה, עמ' 204.
48. JDC Digest, September 1946, Dr. J. Schwartz's Report, 11.9.1946, Box 12B, Folder C-61.061, Lubavitcher Yeshiva.
49. אנג"י, איגרת מאת ה'ציוני', Lubavitcher Yeshiva, 14.1.1947, באואר, הבריחה, עמ' 221. רשה, אל ד"ר י' שוורץ, ה'ציוני' פריס, 14.1.1947.
50. באואר, הבריחה, עמ' 222.

98. ד"ר לעב-טרופר, 1948, עמ' 10.
99. ד"ר בין, יוני 1947, עמ' 13-14.
100. אנג'י, Folder C-61.038, Special Contributions of the Polish Government, Box 12B.
101. ד"ר לעב-טרופר, 1948, עמ' 7.
102. אצ"מ, תיק 26/1278, איגרת מאת ה' שוורצבארט מלונזון אל ועד העזלה, הסוכנות היהודית, ירושלים, 7.4.1945.
103. אנג'י, Restitution of Property Poland, Folder C-61.035, Box 12B, מוכר פינימ מאת ד"ר ג' וייס אל הרבט ה' קאטסקי, הגהלת ה'ציונים בפריס, 13.11.1947.
104. שם, Zloty Cash Special, Folder C-61.016, Box 12B, וכרוך זכרים משיחה בין ה' בין ד"ר ה' שוורץ, פריס, 27.7.1948.
105. ד"ר בין, מרס 1948, עמ' 221.
106. ד"ר בין, יוני 1947, עמ' 16-17.
107. שם, 107.
108. אצ"מ, תיק S 53/569, מוכר מאת ה' גרינברג אל חברי הגהלת הסוכנות היהודית, 8.1.1945.
109. סמולר, 1982, עמ' 83.
110. שם, 110.
111. אנג'י, Yeshiva Ktana, Folder C-61.046, Box 12B, ושם, 16.04.5, Folder C-16.046.5, חילופי איגרות בין משרדי ה'ציונים בני-יורק ובפריס בחודשים יוני-אוגוסט 1947.
112. שם, 112.
113. ד"ר בין, מרס 1948, עמ' 210.
114. אצ"מ, תיק S 6/5037, ד"ר מאת ה' בודולי לשר החוץ, מנכ"ל משרד החוץ ומנהל המחלקה למזרח אירופה, 6.12.1949.
115. ד"ר בין על הרבע הראשון של 1949.
116. מל"ג, מס' (4) 123, לפי הרש סמולר, כשיחה עמי להשלמת עזותו.
117. אצ"מ, תיק S 6/5037, חילופי מברקים ואיגרות בין צירות ישראל בודשה למשרד החוץ בירושלים ומחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, אוגוסט-ספטמבר 1949.
118. שם, ד"ר על העלייה מפולין, 6.12.1949.
119. ה' באואר, ילקוט מורשת, מס' 2, עמ' 113-115, אצ"מ, תיק S 26/1210, ד"ר כיניים של משלחת ועד הקואורדינציה הציונית מפולין, בוקרשט, 20.1.1945.
120. ד"ר בין, יוני 1947, עמ' 13.
121. אצ"מ, תיק S 6/1870, ד"ר מאת הנהגה הראשית של אודוניה - מכבי הצעיר' בלוד' אל מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בירושלים, 28.7.1946.

72. אנג'י, 1949, Lower Silesia, Folder C-61.024, Box 12B, איגרת מאת ה' בין, ה'ציונים ורשה, אל ד"ר ה' שוורץ, ה'ציונים פריס, 14.5.1947.
73. סקירה השיקום הכלכלי, 1945-1949, עמ' 28.
74. ד"ר בין, מרס 1948, עמ' 208.
75. אנג'י, AJDC Aid for Vocational Training, Report No. 2, New York Research Dpt., Box 269B, Folder Nr. Med. 92, איגרת מאת הנהלת ה'ציונים בורשה אל הנהלת ה'ציונים בפריס, 31.12.1947, ואיגרת מאת הנהלת אורט' בורשה אל הנהלת ה'ציונים בפריס, 8.3.1949.
77. סמולר, 1982, עמ' 175.
78. אנג'י, Cooperatives, Polasand, Folder C-61.064, Box 12B, מוכר מאת הנהלת הראשית של ה'ציונים בני-יורק אל משרד אורט' בני-יורק, 18.3.1948.
79. סמולר, 1982, עמ' 175.
80. AJDC Weekly Review, May 9, 1947, Vol. III, No. 17.
81. סקירה השיקום 1945-1949, עמ' 49.
82. JTA DNB, New York, 1.3.1945.
83. ד"ר בין, יוני 1947, עמ' 11.
84. אנג'י, Child, Care, Repatriation of Children to Poland, Folder C-61.026, Box 12B, איגרת מאת הנהלת האורופית של ה'ציונים בפריס, 19.5.1947.
85. ד"ר בין, יוני-ספטמבר 1948, עמ' 12-13.
86. אנג'י, Folder C-61.034, Box 12B, איגרת מאת ה'ציונים ורשה אל מחקר ותק ציב, הנהלת ה'ציונים פריס, 30.4.1949.
87. סמולר, 1982, עמ' 177.
88. ד"ר בין, יוני 1947, עמ' 6.
89. סמולר, 1982, עמ' 88-91.
90. AJDC Weekly Review, 9.5.1947, Vol. 3, No. 17, Box 12B, Folder C-61.046.3.
91. אנג'י, 1947, עמ' 189.
92. סמולר, 1982, עמ' 93-94, 187-189.
93. סמולר, 1982, עמ' 198.
94. ד"ר לעב-טרופר, 1948, עמ' 6.
95. ד"ר בין, יוני 1947, עמ' 5.
96. ד"ר בין, מרס 1948, עמ' 212.
97. ד"ר בין, יוני-ספטמבר 1948, עמ' 11-12.

- 122. אנג'י, Box 12B, Folder C-61.061, Activities Poland, ד"ח על פעולות הג'וינט' בפולין בחודשים אפריל-יוני 1948, עמ' 2.
- 123. ד"ח מסכם של בין, 18.1.1950, עמ' 4-5.
- 124. סמולר, 1982, עמ' 129-123; אצ"מ, תיק 6/5037, ד"ח על שיוח בין יצחק רפאל, מנהל מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, וישראל קופיט ממחלקת העלייה בצירות ישראל בוורשה, 25.4.1949.
- 125. אנג'י, Zloty Cash Special, Box 12B, Folder C-61.016, זכרון-דברים משווח בין ר' בין וד"ר י' שוורץ, פריס, 27.7.1948.
- 126. ד"ח בין, קרס 1948.
- 127. ד"ח בין, יוני 1947, עמ' 11-12.
- 128. שם, עמ' 5.
- 129. שם, עמ' 12.
- 130. ד"ח הג'וינט' פולין לרבע הראשון של 1949; סמולר, 1982, עמ' 170.
- 131. ד"ח בין, יוני-ספטמבר 1948.
- 132. אנג'י, Box 12B, Folder C-61.034, ד"ח מהג'וינט' ורשה להנחלה האירופית של הג'וינט' בפריס, 9.7.1949.
- 133. שם, Passover Supplies Poland, Box 12B, Folder C-61.040.1, מברקים מהג'וינט' ורשה אל הג'וינט' פריס, 5.12.1949.
- 134. אנג'י, Liquidation of Warsaw Office, Box 12B, Folder C-61.062, איגרת מהג'וינט' ורשה לג'וינט' פריס, 8.2.1949.
- 135. ד"ח מסכם של בין, 18.1.1950, עמ' 4.
- 136. אנג'י, Schedule 6, 1951, Dec. 31, 1914, The AJDC Inc. Report, Oct. 1914, Box 377B, Liquidation of Warsaw Office, עלון 'נושאים
- 137. שם, Liquidation of Warsaw Office, Box 12B, Folder C-61.062, הנוגעים לג'וינט' בעיתונות יידיש', 6.2.1950.
- 138. העלון הני"ל, 10.2.1950.
- 139. סמולר, 1982, עמ' 173-174.
- 140. המקור כהערה 136.

בריחה מתמשכת של שרידים*

(יצאת יהודים מן הארצות הבלטיות בשלהי מלחמת העולם ה-2 ולאחריה 1944-1946)

דב לוין

מוקדש לאברהם ישפן
מהפעילים הראשונים של תנועת 'הברית' בליטא

מבוא: הדקע

עוד בתקופה שבה היו קהילות ישראל בארצות הבלטיות (בעיקר ליטא ולטביה), הן נודעו בזיקתן האמיצה לתנועת 'חיבת ציון', ובהשתתפותן הפעילה בגלי העלייה השונים. גלי עלייה אלה הגיעו לשיא בעת עצמאותן המדינית של הארצות הבלטיות, בין שתי מלחמות העולם, ובעיקר באמצע שנות ה-30. אותן שנים היו גם שנות פריחה ותנופה לפעילות התוססת של המחנה הציוני בארצות אלה. המפלגות ותנועות-הנוער שלטו ברחוב היהודי בכל עיר ועירה. בליטא בלטו במספרן ובפעילותן התנועות שהיו מאוגדות ב'החלוץ' ובמה שנקרא אז גוש ארץ-ישראל העובדת - כמו 'השומר הצעיר', 'החלוץ הצעיר', וכדומה - וכן בית"ר, 'הנוער הציוני', 'בני עקיבא' ועוד. לטביה הייתה ערש לידתן ומעוזן של שתי תנועות * מאמר זה מסתמך על ממצאים ראשוניים מתוך מחקר רחב, הנערך במסגרת המכון ליהדות ומגוון באוניברסיטה העברית בירושלים, על יהודי האזורים שסופחו לברית-המועצות תחת השלטון הסובייטי במלחמת-העולם השנייה. המאמר הוכן בסיוע קרן אדם ופלה סטרקופף (Adam and Pella Starkopf Fund).

המרכז למורשת בנגוריון

13901

יהדות מזרח אירופה
בין שואה לתקומה

1948-1944

3-64

עורך: בנימין פינקוס

אוניברסיטת בנגוריון בנגב • קריית שדה בוקר